

Klasik Türk Őirinde çocuk

The child in classical Turkish poetry

Mehmet ALTINOVA ^{1*}, Bayram KARAKAPLAN ², Merve KARAKAPLAN ³

¹ Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

mehmetaltinova@hotmail.com

² Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye.

bayramkarakaplan44@gmail.com

³ Çocuk Gelişimi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Bilecik, Türkiye.

mervekarakaplan@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 17.11.2023

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Klasik Türk Edebiyatı

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

İnsanın gelişim dönemleri içerisinde geniş bir yer tutan çocukluk kavramı farklı disiplinlerin çalışma konusu hâline gelmiştir. Hukuktan tarihe edebiyattan sanata kadar çocuk kavramı işlenmiş ve işlenmeye de devam etmektedir. Tıp alanında pediatri, psikoloji ve eğitim alanında ise pedagoji kendine ait disiplinler içerisinde insanların bu dönemini detaylı inceleyen kolunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada çocuk kelimesinin klasik Türk Őirinde nasıl geçtiği ve hangi anlam dairelerine sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Klasik Türk Őirinde çocuk ve çocukla ilgili kelimelerin olduğu beyitler "Çocukla İlgili Benzetmeler", "Çocukla İlgili Kültürel Öğeler" ve "Çocuğun Gelişim Özellikleri" olmak üzere üç ana başlık altında tasniflenmiş ve beyitler incelenirken alt başlıklar oluşturulmuştur. Çalışma yapılırken pek çok eser taranmış fakat ait olduğu başlığı en iyi yansıtan örnek tercih edilmiştir. Örnek olarak verilen beyitler Şerh edilirken farklı disiplinlerden yararlanma yoluna gidilerek farklı disiplinlerin klasik edebiyat çalışmalarında ne gibi fayda sağlayacağı irdelenmiş ve tarihî görsellerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, ferzend, tıfl, beççe, klasik Türk edebiyatı, çocuk gelişimi.

Abstract

The concept of child, which has a wide place in human development periods, has become the subject of study of different disciplines. From law to history, from literature to art, the concept of child has been and continues to be processed. In the field of medicine, pediatrics, and in the field of psychology and education, pedagogy constitute the branch that examines this period of people in detail within their own disciplines. In this study, it was tried to determine how the word child was used in Classical Turkish poetry and what meanings it had. In classical Turkish poetry, couplets containing children and words related to children were classified under three main headings: "Parables About Children", "Cultural Elements Related to Children" and "Developmental Characteristics of the Child", and subheadings were created while examining the couplets. Many works were scanned during the study, but the sample that best reflected its title was preferred. While annotating the couplets given as examples, different disciplines were used and the benefits of different disciplines in classical literature studies were examined. In addition, during the study, the couplets were examined in terms of child development discipline and tried to be supported with historical visuals.

Keywords: Child, ferzend, tıfl, beççe, classical Turkish literature, child development.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Mehmet ALTINOVA

¹ orcid.org/0000-0001-6328-255X; ² orcid.org/0000-0001-9124-7583; ³ orcid.org/0000-0002-6426-4676

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1391952>

1. Giriş

Örnek kabul ettiği Fars edebiyatının tesiri altında ilk örneklerini 13. asırda ortaya koyan klasik Türk edebiyatı, altı asır boyunca kesintisiz olarak devam etmiş ve sayısız eserin ortaya konulmasına zemin oluşturmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını devam ettiren bu gelenek yerini yavaş yavaş Batı tesirinde gelişen yeni edebî geleneğe bırakmıştır. Devam ettiği yaklaşık altı yüz yıllık süre boyunca klasik edebiyatta şairler geleneğin belirlediği kalıplar içerisinde şiirlerini yazmıştır. Ayrıca şairler çoğu zaman gül-bülbül ve pervane-mum gibi klişe benzetmeler dışında şiirlerde dönemin siyasal, ekonomik, tıbbî vs. yönlerini aksettiren pek çok kelime ve tabiri de mazmunlarına dahil etmiştir. Yine, devrin inanış ve davranış biçimleriyle ilgili de çok sayıda göndermelerde bulunmuşlardır [1]. Sosyal hayata dair unsurları farklı boyutlarıyla şiirlerine dahil eden şairlerin çocuklar ve çocukluk dönemi ile ilgili unsurları gözden kaçırması düşünülemez. Çocuklar, emzirmelerinden bakıma muhtaç olmalarına, okula gitmelerinden yaramazlık yapmalarına kadar pek çok yönleriyle şiire dahil edilmişlerdir.

14. yüzyılın önemli şairlerinden Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme* adlı mesnevisi, divan şairlerinin çocuğa bakışının nasıl olduğuna dair bize bir ipucu vermekte ve çocuklarla ilgili unsurların bu edebî geleneğin hayat bulmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren şairlerin gözünden kaçmadığını bizlere göstermektedir. Söz konusu mesnevide Âşık Paşa, çocukların ölüm kaygısı taşımadığını, işinin gücünün gece gündüz oyun oynamak olduğunu; çocuklarda herhangi bir makam mevki beklentisinin bulunmadığını, çocukların cennet için uğraşmadığını, dostunu-düşmanını tanımadığını ve Allah'ın emirlerini bilmeyip onu anmak için henüz yaşlarının erken olduğunu söyler. Ayrıca onlarda edep ve utanmanın yokluğunu ve onların her saatini oyunla geçirdiğini tekrar hatırlatır. Çocukların sadece ebeveynlerini dikkate aldıklarından söz eder:

Geldük imdi işin oğlanlık halin
Ne iş içinde geçer gör ahvalin

Yok durur anda ölüm endişesi
Dün ü gündüz oynamakdur pişesi

Ne yirinür dünyada ni'met için
Ne sevinür uçmaga rahmet içü

Ne bilür kim döst nedür düşmân nedür
Ne bilür kim küfr-ile îmân nedür

Ne bilür kendüzini ne ayrugı
Ne bilür kim niçedür hak buyrugı

Ne gözi bakubanun 'ibret dutar
Ne ho gönlinde anuñ hikmet biter

Ne kulağı Tañrı 'ilmin işidür
Ne dili Allah eyitmek işidür

Ne edeb var ne hayâ ne tâ'atı
Oynamaga sarf ider her sâ'atı

Atasıyla anasının bilür hemîn
Bu kamu endişelerden ol emîn

Böyle geçer cümle oğlanlık halı

Bu hâl içinde kanı Tañrı yolu

Âşık Paşa *Garib-nâme* (b.1169-1179)

Klasik Türk şiirinde çocuk konusunda yapılan ilk çalışma bu makalenin yazarlarından biri tarafından yazılmıştır. Altınova [2] çalışmasında klasik Türk şairlerinin çocukla ilgili beyitlerini tasnifleme yoluna giderek kısaca açıklamış ve klasik Türk şiirinde çocuk mefhumunun hangi anlam dairelerinde kullanıldığını tespit etmeyi amaçlamıştır. Klasik edebiyatta çocukla ilgili çalışmaların en hacimli olanının ise Muhammed Kürşat Atar'a ait olduğu söylenebilir. Atar, "Divanlarda Çocuk Tasavvuru (14-20. Yüzyıllar)" adlı yüksek lisans çalışmasında söz konusu yüzyıllar arasından seçtiği 85 şairin divanından hareketle çocuk kavramını incelemiştir [3]. Söz konusu çalışma bir makale ile de tanıtılmıştır [4]. Emrullah Yakut ise çocukların mektebe gitmesinden hareketle oluşan "tıfl-ı mektep" (mektep çocuğu) kavramını hem Türk hem de Fars edebiyatından verdiği örneklerle açıklayan bir makale kaleme almıştır [5]. Klasik şiirde çocuk ifadesi geçtiğinde önemli bir yer tutan "tıfl-ı dil" ifadesini ise Dilber Yıldız makalesine konu etmiştir. "Klasik Türk Şiirinde Gönülün Bir Çocuk Olarak Ele Alınışı: Tıfl-ı Dil" adlı makalede Yıldız, "tıfl-ı dil" kavramının geçtiği beyitleri taramış ve çocuğun özellikleriyle birlikte yorumlamıştır [6]. Dursun Ali Tökel ise "Mânend-i Beyt-i Mesnevî: Mevlana ve Şeyh Galip'te Çocuk" adlı makalesinde Mevlana Celaleddin ile Şeyh Galip'in eserlerinde çocuk kavramının neye karşılık geldiğini ve çocuk eğitiminin nasıl olması gerektiğini söz edilen iki şairin eserleri çerçevesinde tahkik etmiştir [7]. Bununla birlikte çocukla ilgili de bilgi sunan oyunlar [8] ve klasik şiirde annenin ele alınışı [9] konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda çocuk kavramının disiplinler arası ele alınmadığı görülmüş ve bu sebeple böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda ele alınan çalışmada çocuk kavramı ve klasik şiirdeki çocukla ilgili olan beyitler başta hukuk, sosyoloji ve pedagoji biliminden yararlanarak açıklanacaktır.

Çalışmada divanlarda taranılan çocuk ve çocuğa ilişkin kavramlar, Türkçe bir kelime olan "çocuk"; Farsça kelime olan "beççe", "ferzend", "peser/püser"; Arapça kelime olan "tıfl/etfâl" kelimeleridir. Bunlardan "çocuk" kelimesinin izi Türkçe etimoloji sözlüklerinde Orta Türkçeye kadar sürülebilmiştir. *Divânu Lugati't Türk*'te "Domuz yavrusu, her şeyin küçüğü" olarak geçmektedir. Türkçenin diğer şivelerinde ise çocuk kelimesinin "domuz" anlamına gelen "çoçko" kelimesinden geldiği düşünülmektedir [10], [11]. Sözü edilen kelime Rusça, Bulgarca ve Yunancaya da geçmiştir [12]. Farsça etimoloji sözlükleri, "beççe" kelimesini insan ve hayvan dahil olmak üzere buluş çağına kadar olan her şeyin küçüğü anlamına gelmekte olan Orta Farsçada "küçük" anlamına gelen kökü "*vata" olan vat-^ca-ka kelimesinden geldiğini söyler [13]. Erkek ya da kız evlat olarak kullanılan bir başka kelime ise "ferzend"dir. Bu kelime de Orta Farsçaya "frazand" şeklinde, Eski Farsçada doğmak fiil kökü olan zan- "*fra-zanti-" kelimesinden gelmektedir [14]. Tıfl ise Arapça bir kelime olup tekil olarak çocuk, yavru anlamına gelmekte, klasik şiirde etfâl şeklindeki çoğul hâli de kullanılmaktadır.

Söz konusu çalışma divanlarda çocuk ve çocuğa ilişkin mefhumların taranması ve bunların konulara göre tasniflenmesiyle oluşturulmuştur. Bu tasnifleme temelde; "Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler", "Çocukla İlgili Kültürel Ögeler" ve "Klasik Türk Şiirinde Çocuğun Gelişim Özellikleri" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Beyitler tasnif edilirken daha iyi incelenmek amacıyla söz konusu üç ana başlık, alt başlıklara ayrılmış ve diğer disiplinlerden de istifade edilerek serh edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde "Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler" başlığı altında sevgilinin, gönülün, sevgilinin dudağının, meslekte yeni olanların, yeni yetme şairlerin, göz ve gözyaşının, güçsüz kimselerin çocuğa teşbih edilmesi yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise çocuk ve çocuğa ilişkin mefhumlar Osmanlı toplumunun sosyal hayatıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu bağlamda çocukların bayramda bayramlıkların giydirilmesi ve çocuklara hediyeler verilmesi, mektebe gitmesi ve başlarına akçe dizilmesi konuları ele alınmıştır. Son başlık altında ise çocukların gelişim özellikleriyle ilgili olan beyitler, başta pedagoji bilimi olmak üzere sosyoloji ve hukuk bilimlerinin verileriyle açıklanmıştır. Bu başlıkta çocukların aşktan anlamadıkları, küçükken sevildiği, çabuk kandırılmaları, isteklerinin belli olmaması, nasihat dinlememeleri, sır saklayamamaları, korkmaları, oyun oynamaları, yaramazlık yapmaları, akıllarının her şey ermediği gibi konular pedagoji bilimiyle; masum oluşları ve cezai ehliyetlerinin olmadığı meselesi ise hukuk disipliniyle açıklanmıştır. Bunun haricinde çocuğun yetiştirilme düzeni, emzirilmesi, bakıma muhtaç oluşu, ağlaması, başkalarına özenmesi, uyku düzeni gibi unsurlar da klasik şiirimizin içinde bir şekilde var olmuş ve bu durumlar da ait oldukları disiplinlerle incelenmiştir. Şunu ifade etmek gerekir ki her tezin bir anti-tezi bulunmaktadır. Disiplinler arası çalışılırken beyitlerin yansıtmak istediği görüşleri destekleyici çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu açıklamalardaki amaç, şairlerin anlatmak istediği düşüncenin modern bilimde bir karşılığının olduğunu ve klasik edebiyat metinlerinin disiplinler arası çalışmalara konu olabileceğini göstermektir.

Klasik Türk şiirinde çocukla ilgili kavramlar araştırılırken Gelibolulu Mustafa Âli [15], Revânî [16], Ramazan Behiştî [17], Muvakkit-zâde Muhammed Pertev [18], Mehmed Sıdkî [19], Nâ'li-i Kadîm [20], Hamâmîzâde İhsân [21], Nev'î-zâde Atâyî [22], Bosnalı Âsım [23], Diyarbakırlı Lebib [24], Zâtî [25], Armaemîni-zâde Mustafa Sâmî [26], Bâkî [27], Celîlî [28], Hamdullah Hamdî [29], Dürrî Ahmed Efendi [30], Kâmî [31], Sebzî [32] ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Divân*'larından; [33]; Leyla Saz'ın şiirlerinden [34]; Lâmiî Çelebi'nin Bursa *Şehr-engizi*'nden [35] ve Âşık Paşa'nın *Garib-nâme* [36] adlı mesnevisinden yararlanılmıştır. Ayrıca beyit seçimi yapılırken Lehçediz veritabanı [37] taranmış ve uygun olan beyitler çalışmaya dahil edilmiştir.

2. Klasik Türk şiirinde çocukla ilgili benzetmeler

2.1. Sevgili çocuğa benzetilir

Sevgili; bir çocuk gibi taze ve nazlı oluşu, karşısındakine sürekli cefa göstermesi sebebiyle açık istiare yoluyla çocuğa benzetilir. 16. yüzyıl şairlerinden Sebzi, çocuğa benzettiği sevgilisinin hiç gelmeyecek olan vefasını beklerken can belasının eriştiğini şu dizelerle ortaya koyar:

İrişe anda vefâ diyü sevdüğüm tıflı
‘Aceb durur ki baña ol belâ-yı cân irişür

Sebzi (G. 110/4)

[Çocuk (gibi olan sevgilimin) vefası bana erişsin diye (beklerken) bu nasıl bir iştir ki bana can belası erişir.]

Sebzi, yine açık istiare yoluyla çocuk olarak nitelendirdiği sevgilinin dünya padişahı olduğunu düşünmektedir. Ardından teşbih-i belîğ ile sevgilinin güzellik unsurlarını sıralamaktadır:

Bir gün ol tıflı görüñ şâh-ı cihân olsa gerek
Lâle-had gonca-dehân serv-i revân olsa gerek

Sebzi (G. 417/1)

[Bir gün o çocuğu görüñ ki o, dünyanın padişahı olmalıdır. Lale yanak, gonca ağız, salınan servi olmalıdır.]

16. yüzyılın gazel şairi Bâki ise çocuğa benzettiği sevgilinin saçlarına canların esir olduğunu, buna karşın ağızda süt kokusu varken bakışlarından kanlar damladığını şu şekilde nazmetmiştir:

Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cânlar esir
Gamzesinden kan tamar agzında ammâ bûy-ı şîr

Bâki (G. 145/1)

[Canlar, bir çocuğun saçının bağına esir oldu. Gamzesinde kan damlar, ama ağızda süt kokusu (vardır).]

Çocuklar, öğrenmeye açık kimselerdir. Sevgilinin de ettiği cefaları birinden öğrendiğini düşünen şair, sevgilinin cefa yollarını ya muallimden ya da rakipten öğrendiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Yâ mu'allim öğredür resm-i cefâyı yâ rakîb
Dostlar ol şûh-ı tıfluñ bir cefâ-âmûzı var

Celîli (G. 95/2)

[Cefanın nasıl yapılacağını ya bir muallim ya da rakip öğretir. Ey dostlar! O çocuk güzelin bir cefa öğreticisi var.]

Çocuklar evin süsüdür. Dertleri tasaları ortadan kaldırmaya vesile olarak gönderilmiştir. Hamâmîzâde İhsân, ah eylemekten korktuğunu bunun için de binlerce dua ettiğini ifade etmektedir. Şaire göre ah ve figanları alan kişi nazlı çocuk yani sevgilidir:

Biñ niyâz eyler de bir âh eylemekten korkarım
Tıfl-ı nâzım tâzedir pek âh alır efgân alır

Hamâmîzâde İhsân (G. 40/6)

[Binlerce dua eyleyip de bir kerecik ah etmekten korkarım. Nazlı çocuğum (sevgilim) yeni yetmedir. Pek çok ah ve figan alır.]

16. yüzyılın önemli müverrih ve şairlerinden Gelibolulu Mustafa Âli, kendini bülbüle benzeterek sevgilinin gonca dudaklarını öven bir meddah oluşunu hocalarının ona bu şekilde yapmasını nasihat etmesi sebebiyle olduğunu şu şekilde nazmetmiştir:

Her tıfl-ı gonca-leblere meddâh olam bülbül-sıfat
Böyle nasihat eyledi şol pîr-i pend-âmûzumuz

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 109/6)

[Bülbül gibi gonca dudaklı çocuğu (sevgiliyi) daima öveyim, çünkü şu öğüt öğreten pirimiz (hocamız) bize böyle nasihat eyledi.]

2.2. Gönül çocuğa benzetilir

Âşığın gönlünün en çok teşbih edildiği unsurlardan biri de çocuktur. Âşık; aşk işinde yenidir, sevgilinin vefasızlığını bilmez, saf ve temizdir. Bu yönüyle âşığın gönlü ile insan ömründe saflığın ve masumiyetin sembolü olan çocukluk dönemi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Âşık samimi bir gönülle sevgiliye bağlanmıştır. Gönülden gelen bu sevgide tıpkı bir çocukta olduğu gibi riya bulunmaz.

Aşk ve güzellik bir mektep, yüz mushaf, zülûf dal veya lâm, ağız mim, boy elif, gönül de bunları okumaya çalışan bir mektep çocuğudur [38]. Bunun haricinde sevgilinin her şeyine heveslenen gönül bir tıflı (çocuğu) andırır [39]. Sevgiliye ait olan gönlün ağıyar arasında çocukların kararsızlığı gibi sürekli dolaşması da klasik şiirde gönlün çocuğa teşbih edilmesine sebeptir. Şunu ifade etmek gerekir ki klasik şiirde gönül salt olarak çocuğa teşbih edilmez. Klasik şiirde “tıfl-ı dil” ifadesinin geçtiği her beyitte muhakkak çocuğa ait bir unsurun varlığı görülmektedir.

İbn-i Emin'nin aşağıda ele alınan beytinde gönül çocuğu mektebe gitmesi yönüyle ele alınır. Beyitte bir mektep sahnesinin varlığı hissedilmektedir. Sevgilinin elif harfine benzeyen boyunu gördükten sonra talebenin “aşk” kelimesini “elif” harfiyle yazması karşısında hoca, özellikle medrese ya da Kur'an kurslarında ilk öğretilen dua ile talebeye karşılık vermektedir:

Tıfl-ı dil kaddin görüp aşka eliften başladı
Rabbi yessir ve la tüassir rabbi temmim bi'l-hayr
İbn-i Emin

[Gönül çocuğu (sevgilinin) boyunu görüp ‘aşk’ yazmaya eliften başladı, rabbim benim işimi kolaylaştır, işimi zorlaştırma.]

16. yüzyıl şairlerinden Sebzi'ye ait olan bu beyitte sevgilinin dudağındaki sırların vaziyeti gönül çocuğunun aklını almış, onu hayretler içerisinde bırakmaktadır:

Bu ne keyfiyyet durur esrâr-ı la'lûn sırrına
Hayret almış tıfl-ı dil 'aklımı hayrândur henüz
Sebzi (G. 295/2)

[Senin dudağının sırları nasıl bir vaziyettedir. Gönül çocuğunun aklını hayretler almış, hayrandır henüz.]

2.3. Meslekte çırak olanlar çocuğa benzetilir

Mesleğe yeni başlayan kimseler genellikle tecrübesizlikleri sebebiyle ya da isminden ziyade meşgalesi olan işi ön plana çıkarmak amacıyla çocuğa teşbih edilir. Bu durumda ‘tıfl’ ifadesi çırak olarak düşünülebilir. 18. yüzyıl müverrih ve şairlerinden Arpaemînzâde Mustafa Sâmî, mühürücü çırağıyla olan diyalogunu şu şekilde nazma dökmüştür:

Tıfl-ı hakkâke didüm çekme fakır yayını var
Er olan etmegi taşdan çıkarur didi o yâr
Arpaemînzâde Mustafa Sâmî (MT. 74)

[Mühürücü çırağına fakirlik yayını çekme dedim. O sevgili bana er olan ekmeğini taştan çıkarır diye cevap verdi.]

2.4. Yeni yetme şairler çocuğa benzetilir

Klasik Türk şiirinde yeni yetme şairler yahut müteşairler daima yerilmektedir. Bu şairler, ilk yazdığı dizelerde sürekli kendilerini överler. Örnekte verilen beyitte şair, kendinin böyle kişilere benzediğini söylemektedir:

Beñzedüm ol tıfla ki leyl ü nehâr
Düzdügi beytiyle ider iftihâr
Gülşen-i Envar (M. 1/ 32)

[Ben, gece gündüz yazdığı her beyti öven bir çocuğa (yeni yetme şaire) benzedim.]

Sebzi, yazmış olduğu gazelin makta beytinde kendi şiirini överken bir yandan da şehrin diğer şairlerinin onun yanında yeni yetme olduğunu vurgulamaktadır:

Nazm-ı hayât-bahşımı görünce Sebziyâ
Tıflân-ı şehir hıdmet-i üstâda geldiler
Sebzi (G.148/5)

[Ey Sebzi! Şehrin çocukları (şairler) hayat ihsan eden şiirimi görünce üstâdın hizmetine gelirler.]

2.5. İyi şiir şairin adını yaşatacak çocuğa benzetilir

Sanat, insanların bu dünyaya ebedî olarak bırakmayı tasarladığı somut uğraşlardır. Bu bağlamda sanatçılar, faydalı olarak görülen her sanatı amel defterlerinin kapatılmaması için yaptıkları bir uğraş olarak görmektedirler. Hz. Muhammet'in “İnsan ölünce üç şey dışında amelî kesilir. Sadaka-i câriye yani faydası kesintisiz devam eden hayır, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat.” (Müslim, Vasiyye 14). Bugün de sanatçılar tarafından sıklıkla kullanılan “Eserim benim çocuğum gibidir.” ifadesini 16. yüzyıl şairlerinden Sebzi'nin şiirinde de görmek mümkündür. Şaire göre yeryüzünde isminin anılmasını sağlayacak şey evladına benzediği şiirleridir:

Seni aındurmaga rûy-ı zemînde

Yeter ey Sebzî şî'rûn saña ferzend

Sebzî (G. 77/7)

[Ey Sebzî! Senin isminin yeryüzünde anılmasını sağlayacak şey erkek evladın (gibi olan) şiirin (dir ki)(bu sana) yeter.]

Bosnalı Âsım ise hünerle şiiri kastederek makam, mal veya evladın dünyada ebedî olarak kalmayacağını; onunla anılacak olan şeyin yalnızca sanatı olduğunu vurgular:

Bir hünerle hemen âlemde añılmak yohsa

Ne kalur debdebe-i câh ne mâl u evlâd

Bosnalı Âsım (K. 13/45)

[Dünyada bir hünerle anılmak yoksa gösterişli makam, mal ve evlat geriye kalmaz (insan hüneriyle anılır).]

2.6. Göz ve gözyaşı çocuğa benzetilir

Divan şiirinde gözyaşının çocuğa benzetilmesi, genellikle duygusal bir ifade ve anlatım tekniği olarak kullanılır. Bu benzetmeyle, gözyaşının saflık, hassasiyet ve doğallık gibi çocukluk özelliklerini yansıttığı ifade edilir. Ayrıca, çocukların masumiyeti ve duygusal yoğunluğu, gözyaşlarının da benzer şekilde içtenlikle akmasıyla ilişkilendirilir. Divan şiirinde bu benzetme, aşk, ayrılık, acı, özlem gibi duygusal temaları vurgulamak ve okuyucuya daha etkileyici bir anlatım sunmak amacıyla kullanılır.

Bâkî, verilen beytinde gözyaşını sevgiliye muhtaç yetim bir çocuğa benzeterek sevgilinin acıma duygusunu harekete geçirmek istemiştir. Her çocuk, hayatını idame ettirmek için başkasına muhtaç olmasından dolayı acınmaya değerdir. Ama yetim bir çocuk kendisini himaye edecek bir babadan mahrum olduğu için daha fazla şefkate muhtaçtır. Şair de bunu bildiği ve bu tür çocuklara önem veren bir toplumda yaşadığı¹ için gözyaşlarını sevgilinin merhametine muhtaç yetim bir çocuğa benzeterek sevgilinin ilgisini çekmeyi amaçlamıştır:

Begüm merdümlük it kendü ciger-güşen gibi besle

Yaşum tıfl-ı yetimüñdür ki dâmânuñda kalmışdur

Bâkî (G165/3)

[Beğim, insanlık edip kendi evladın gibi besle. Yaşım, yetim/biricik bir çocuktur ki eteğinde kalmıştır.]

Bâkî bir diğer beytinde genç veya yaşlı her kim olursa olsun kederlendiği zaman ağlamıyorsa bir çocuğa benzeyen gözyaşlarının yere girmesi için dua eder. “Yere girsin” bir beddua ifadesidir ve bu beyitte tevriyeli olarak kullanmıştır. Şair, hem ağlamayanlara “yere girsin” diye beddua etmekte hem de onların göz yaşlarının yerlere dökülmesini yani onların ağlamasını istemektedir:

Tıfl-ı sirişki yirlere girsün du'âm odur

Her kim gamuñdan ağlamaya şeyh u şâbdan

Bâkî (M1/V1)

[Her genç ve yaşlı ki gamından dolayı ağlamazsa duam odur ki gözyaşı çocuğu toprağa karışsın.]

Şair, ağlamaktan kendinden geçen gözleri yeni yaşına girmiş bir çocuğa benzetmiştir. Çocukların meramlarını ifade etmek için ağlamayı bir araç olarak kullanmaları şairinin böyle bir benzetme yapmasına zemin oluşturmuştur. Çocuklar için ağlamak bir iletişim aracıdır. Doğumdan itibaren bebekler farklı ağlama sesleri çıkararak ihtiyaçlarını anlatmaya çalışırlar. Dil gelişimi arttıkça çocuklarda ağlama azalır [41]. Şair de gözü derdini anlatmak için yeni yaşına girmiş ağlayan bir çocuğa benzetmiştir. Aslında ağlamanın çok olması çocuğun isteğine ulaşamadığının bir işaretidir. Âşık da ağlayarak maşuka derdini anlatmaya çalışmakta fakat buna karşın gözyaşları da ona derdini anlatmak için yetersiz kalmaktadır. Âşık o kadar çok ağlamıştır ki bedeni gözyaşlarına gark olmuştur:

Şöyle aglar merdüm-i çeşmüm ki gark itdi özin

Güyyâ bir tıfldur ol şimdi girdi yaşına

Bâkî (G. 421/5)

[Göz bebeğim ağlayarak kendini (gözyaşlarına) öyle boğdu ki sanki bir çocuktur daha yeni yaşına girmiştir.]

Şair, Ferhat'ın gözünden akan gözyaşı damlalarını çocuğa; gözün önünde oluşan gözyaşı akıntısını da açık istiare yaparak süt nehrine benzetmiştir. Ferhat, Şîrin için ağlamamaktadır. Onun derdi gözyaşı çocuğuna süt vermektir:

Kühken Şîrin için sanmañ kim oldı telh-kâm

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. [40]

Bil ki tıfl-ı eşk için bir cûy-ı şîr itdi tufeyl

Celîlî Divanı (G. 237/6)

[Dağı delen (Ferhat'ın), Şîrîn için kederli olduğunu zannetmeyin. Bil ki Şîrîn'in gözyaşı için o çocuk, süt nehri akıttı.]

2.7. Elden ayaktan düşenler çocuk oyuncağına benzetilir

Çocuk oyuncağı, dilimizde: “Kolay iş, önem verilecek değerde olmayan şey.” anlamlarında kullanılan bir ifadedir. Çocuk oyuncağı haline getirmek ise: “Yeteneksiz kimselerin karışması ile bir işi değerinden düşürmek.” anlamında kullanılan bir deyimdir [42]. Türkçede; kurt kocayınca koyunun maskarası olurmuş, adamın yaşlısı eşyanın eskisi, aslan kocayınca sıçan deliği gözetir, elden ayaktan düşmek, elin ermez gücün yetmez gibi deyim ve atasözleri de yaşlılığın olumsuz taraflarını ön plana çıkarmaktadır. Diyarbakırlı Lebîb, verilen beyitte “çocuk oyuncağı olmak” deyimini de kullanarak muhtemelen yaşlılıkta beden ve zihnen zayıflamasından dolayı insanların kendisine artık eskisi kadar değer vermediklerini şikâyet yollu dile getirmek istemiştir:

Bâzîçe-i mecâlis-i etfâlim ey Lebîb

Çarh etdi pîr iken beni oğlan oyuncacı

Diyarbakırlı Lebîb (G. 140/ 7)

[Ey Lebîb! Çocuklar meclisinin oyuncağıyım. Felek beni olgun insanken oğlan oyuncağı etti.]

2.8. Çemen çocuğa benzetilir

Divan şiirinde tabiat ile ilgili unsurlarla alakalı pek çok benzetme yapılmıştır. Bu benzetmelerden biri de çemenin çocuğa benzetilmesidir. Böyle bir benzetmenin neden yapıldığı tam olarak belli değildir. Ama çimenlerin diğer bitkiler yanında kısa kalması ya da çimenler bahar mevsimin habercisi ve tabiatın yeniden doğuşunun sembolü olması böyle bir benzetme yapılmasına neden olmuş olabilir. Etrafın yeşil çimenlerle kaplanması tabiatın yeniden hayat bulduğunun bir göstergesidir. Şairler tarafından tabiatın yeniden canlanmasının bir remzi olan çimenlerle, insanın çocukluk çağı arasında bir ilgi kurulmuş olabilir. Şu ifade edilmektedir ki çimenler, her ne kadar hüdâyînâbit bir bitki olsa da bakımı oldukça zor; yetiştirilmesi ve canlılığının korunması için çok su isteyen bitkiler arasındadır.

Bununla birlikte çemen, divan edebiyatındaki seyr ve temâşâ yerlerindedir. Yeşil otlarla dolu kır-bayır anlamındadır [39]. Özellikle bahar mevsiminin gelmesi ve yağmurlarının başlaması ile tabiat yeşil bir örtü ile kaplanır. Bu aynı zamanda bahar mevsiminde çimenliklerde yapılan işret meclislerinin de habercisidir. Bu meclisler ve bahar mevsimi birçok yönüyle divan şiirine konu olmuştur.

Sabah vakti saba rüzgarının esmeye başlaması ile çimenler de rüzgâr önünde salınmaya ve tabiat canlanmaya başlar. Bâkî de aşağıdaki beytinde bir hüsn-i talil sanatı yaparak sabah vakti tabiatın canlanmasını, çimen çocuklarının üveyiklerin ve bülbüllerin sesi ile uyanmasına bağlamıştır:

Çemen etfâlinüñ uyhuların uçurdu yine

Subh-dem gulgule-i fâhte gül-bâng-i hezâr

Bâkî (K. 18/10)

[Sabah vakti üveyik kuşunun sesi (ve) bülbülün duası çimen çocuklarının uykularını kaçırdı yine.]

Bahar mevsimi ile tabiatla sadece çimenler çıkmaz aynı zamanda rengarenk çiçekler de açar. Başka bir şiirde Bâkî, çimenlerin üstünde çiçekler açmasını şair bayram sabahı çocukların rengarenk elbiseler giymesine benzetmiştir:

Rûz-ı 'îd irdüğünü tuydılar etfâl-i çemen

Subh-dem geydiler envâ'-ı libâs-ı rengîn

Bâkî (G. 392/5)

[Çimenin çocukları, bayram gününün geldiğini duydular. Sabah vakti renkli elbiseler giydiler.]

3. Klasik Türk şiirinde çocukla ilgili kültürel öğeler

3.1. Çocuklar bayramlık elbiseler giyerler ve bayramlarda çocuklara hediyeler verilir

Gerek klasik edebiyatta gerek modern edebiyatta gerekse popüler kültürde bayram önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. Türk kültüründe mühim bir yeri olan bayramların ve bayramlarla beraber var olan geleneklerin edebiyatçıların dikkatinden kaçması düşünülemezdi. Klasik Türk edebiyatında çeşitli vesilelerle şiirlerde bayramla alakalı müstakil beyitlere rastlandığı gibi divan şiiri nazım türleri arasında yer alan ıydıyyeler bayramların gelişi vesilesiyle kaleme alınmış ve ıydıyyelerde bayramlarla alakalı gelenek ve göreneklerden sıkça bahsedilmiştir.

Modern edebiyatta da edebiyatçıların eserlerinde bayramla ilgili hususlara yer verdiği görülmektedir. Mehmet Akif'in Safahat'ta yer alan “Bayram” başlıklı şiiri bayramla alakalı yazılan şiirlerin en güzel örneklerinden biridir. Çocuklar ve

bayramlar birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Şair de aşağıdaki beyitlerde bu duruma değinmiş ve anneleri tarafından süslenen bebekleri birer çiçeğe benzetmiştir:

Koşan, gezen, oturan, mâniler düzüp çağırın.
Davullu zurnalı 'dans' eyliyen, coşup bağırın,
Bu kâinât-ı sürûrun içinde gezdikçe,
Çocukların tarafındaydı en çok eğlence,
Güzelce süslenerek dest-i nâz-ı mâderle;
Birer çiçek gibi nevvâr olan bebeklerle [43]

Şiirin dışında müzikte Barış Manço, “Bugün Bayram” adlı şarkısında bayramlarda çocukların güzel kıyafetler giymesine değinmiştir.

Bugün bayram
Erken kalkın çocuklar
Giyelim en güzel giysileri
Elimizde taze kır çiçekleri
Üzmeyelim bugün annemizi

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi çocukların bayramlarda temiz ve güzel elbiseler giymeleri bayramların en önemli sembolleri arasında yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte de şair, ağlamaktan kanlanmış gözlerin aşğın aşkının delili sayılması gibi bayramlarda renkli kıyafetler giyen çocukların da bayram olduğunun habercisi olduğunu ifade etmektedir:

‘Aşk salmaz eşk-i hûnînsiz dile hengâmeler
‘İdi bilmem giymese etfâl rengîn câmeler

Diyarbakırlı Lebîb (G. 38/1)

[Kargaşalar gönle kansız gözle aşk salmaz. Çocuklar, renkli elbiseler giymezse bayram olduğunu anlamam.]

Bayramlık, bayramda verilen para ya da hediyedir [42]. Gelibolulu Mustafa Âli, bayram zamanı sevgilinin bir bakışının âşik için; merhabasının ise gönül için en büyük bayram hediyesi olduğunu ifade eder:

‘İd oldı senden bir nazar ‘ayn-ı ‘atâdur sevdüğüm
Dil tıflınuñ bayramlığı bir merhabâdur sevdüğüm¹

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 913/1)

[Bayram oldu. Ey sevdiğim, bir bakış, senden bayram hediyesidir. Sevdiğim, gönül çocuğunun bayramlığı (senden gelecek) bir merhabadır.]

3.2. Çocuk mektebe gider

Okul; çocukların akademik becerilerin yanı sıra sosyal, duygusal ve pratik yaşam becerilerini kazanmaları için önemli bir mekânlardır. Bu yönüyle okul zamanları, insan hayatının önemli bir evresi olarak karşımıza çıkar. Çocukların okul hayatı, okul ortamı, okulla alakalı unsurlar literatür kısmında tıfl-ı mektep (mektepe çocuğu) ifadesinde de bahsedildiği üzere klasik Türk edebiyatı içinde de kendine yer bulmuştur.

Bâkî, verilen örnek beyitte çimen kuşlarının çıkardığı sesleri mektepte hep bir ağızdan yüksek sesle Kur’an hatmeden çocukların seslerine benzetmiştir:

Çıkdı bir yirden sadâ vü sît-ı mürgân-ı çemen
Güyyâ etfâl-i mekteb hatm-i Kur’ân eyledi

Bâkî (K. 7/3)

[Çimen kuşlarının sesleri bir yerden çıktı. Sanki mektep çocukları Kuran’ı hatmeyledi.]

Çocuk bakış açısıyla okula dair olumsuz duygu ve düşüncelerin örneklerine, mazmun olarak olmasa da bir tema olarak Mevlânâ’nın (ö. 1273) *Mesnevi*’sinde ve Fuzûlî’nin (ö. 1556) *Leylâ ve Mecnûn*’unda rastlanmaktadır. Okula ilişkin bu olumsuz hissiyatın, bilhassa Sebki-Hindî olarak tesmiye olunan şairlerin şiirlerinde daha rafine bir şekilde, ince ve renkli hayallerin dile getirildiği mısralara dönüştüğü görülmektedir. Bu beyitlerde ağırlıklı olarak okulun sıkıcılığı, tatil

¹ Şair aynı beyti 89. Kıtada da söylemiştir. Bk. Âli Divan’ı Kıta 89/3.

günlerine ve özgürlüğe duyulan hasret duyguları hâkimdir [5]. Bâkî de beyitlerinde okulun sıkıcılığından bahsetmiş ve akıl bağından kurtularak mutlu olan gönü okulun bitmesinden sonra sevinçle evine giden çocuklara benzetmiştir:

Dil kayd-ı ‘aklı selb ideli şâd olup gider
San tıflıdır ki hâceden âzâd olup gider

Bâkî (G. 141/1)

[Gönül, aklın başını ortadan kaldırıp mutlu olup gider. Sanki çocuktur (tatil vakti) öğretilenden kurtulup gider.]

Sebzî bir beytinde gönü daha önce ders ders ezberlediği aşk ayetlerini satır satır okuyan bir çocuğa benzetmiştir. Şair, bu beytinde mektepte ezber Kur’an okuyan çocuklar ile gönül arasında bir benzerlik ilgisi kurmuştur:

‘Aşk âyetini n’ola okursa sayır sayır
Ezberlemişi tıfl-ı dil anı sebak sebak

Sebzî (G. 376/6)

[Aşk ayetini satır satır okusa bunda şaşılacak ne var? Gönül çocuğu onu ders ders ezberlemiştir.]

Nasıl ki çocuklar bir hocanın terbiyesinde ilim öğrenmesi için mektebe gönderilirse şair de gönül çocuğunu aşk ilmini öğrenmesi için hocaya teslim etmiştir. Gönül mektepte ilim öğrenen bir çocuğa teşbih edilir. Âşığın gönülünün aşk ilmi karşısındaki öğrenciliği daima devam etmektedir:

Ola kim ögrene fenn-i gamı tıfl-ı dilümüz
Hâce-i ‘ışka iletüdük yine ferzendümüzü

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 1443/4)

[Ola ki gam ilmini öğrenir diye gönül çocuğumuzu aşk hocasına teslim ettik.]

3.3. Çocuğun başına akçe dizilir/takılır

Yakın zamana kadar sünnet çocuklarının başına altın veya gümüş paralar dizme âdeti varmış. Bu gelenek günümüzde çengel iğne ile altın takma şeklinde kısmen sürdürülüyor. Hafızlığını bitiren çocukların da takke kenarlarına paralar dikilirmiş [44]. Osmanlı kültüründe var olan bu gelenek günümüzde de kısmen devam etmektedir. 24.04.2019 tarihinde yayımlanan bir haberde, Adıyaman İl Müftülüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Kur’an kurslarından mezun olan hafızlara icazet töreninde hafızlık tacı giydirildiği ve çeyrek altın hediye edildiğinden bahsedilmektedir [45].

Bâkî bir beytinde sabah vakti goncaların üstüne düşen çiğ damlalarını küçük çocukların başına dizilen akçelere benzetmiştir:

Dâye-i ebr yine goncalaruñ şeb-nemden
Başına akçe dizer niteki etfâl-i sığar

Bâkî (K. 18/11)

[Bulut bakıcısı yine goncaların çiğ tanesinden küçük çocukların başına akçe dizer.]

Bâkî’nin haricinde 16. yüzyılın önemli şairlerinden Zâtî de tabiattaki nesnelere kişileştirerek bir beytinde bu geleneği hatırlatmaktadır:

Akçeler dizdi şükûfe tıfl-ı mîve başına
Ayağına mâder-i eşcâruñ îsâr itdi sîm

Zâtî (K. 16/15)

[Şükûfe, meyve çocuğunun başına akçeler dizdi. Ağaçların annesinin ayağına gümüş saçtı.]

4. Klasik Türk şiirinde çocuğun gelişim özellikleri

4.1. Çocuklar aşktan anlamaz

Soyut bir kavram olan aşk, çocukluk çağı geçip gençlik çağına gelindiğinde anlamlandırılabilen kavramlardandır. Cinsel gelişimin evreleri vardır ve gerçek anlamda aşk, cinsel gelişim göstergeleriyle doğru oranda ilerler. Bireyde cinsel gelişim ile ilgili teorileri dile getiren Freud, psikoseksüel gelişim kuramını beş alana ayırıp öyle işlemiştir. Freud, yaşamın ilk on iki yılında ise cinsel gelişimin tamamlandığını dile getirir. Bu evrelerden özellikle 3-6 yaş arası yani şairin de dile getirdiği çocukluk dönemi, fallik dönem olarak adlandırılmıştır. Şairin sevdiği birey daha büyük yaşlarda biri olabilse de kastettiği yaş aralığı çocukluk dönemidir. Fallik dönem kişinin cinsiyet hüviyetini kazandığı dönemdir [46]. Çocuk bu evrede kendi cinsel uzvunun farkına varır ve diğer cinsde bu uzvun olmadığını algılar. Kendi cinsiyetinin karşı cinsten farklı olduğunu da bu sayede öğrenir. Ve bilinçaltında var olan güdülerle değişik duygular hisseder. Hissedilen duygu gerçek manada yetişkin aşkıdan öte karşı cinsin sevgi objesi olarak görülmesi ve diğer bir cinsle hayranlık duyulmasıdır [47]. Henüz soyut düşünemeyen birey, yaşadığı karmaşayı sosyal öğrenme yoluyla edindiği bilgilerle birleştirerek aşk olarak

tanımlayabilir. Fakat bu duygu sevmeye, sevilme ve ait olma ile ilgilidir. Bu sebeplerden dolayı Muvakkitzâde Muhammed Pertev, yaşı küçük olan bireylerin aşkı anlayamayacağını, gönül sahibi olunamayacağını dile getirmiştir:

Gücenmem hâtırum rencide olmaz Pertev ol şûha

Dahi pek tıfl-ı endek-sâledür dil-dârlık bilmez

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G. 217/5)

[Ey Pertev! O sevgiliye gücenmem, gönüm incinmez. Yaşı pek küçük çocuktur ki gönül sahibi olmak/aşk nedir bilmez.]

4.2. Çocuklar küçükken sevilir

Çocuk sevgisini öne çıkaran bazı çalışmalar çocukların sevillecek bir obje ve çocukluğu da sevimli bir dönem olarak tanımlamışlardır [48]. Toplumsal olarak bireyin en tatlı ve sevilesi olan döneminin çocukluk dönemi olduğu görüşü hâkimdir. Muvakkitzâde Muhammed Pertev, aşağıda verilen dizelerinde bireyin çocukken daha sevimli ve sevilesi olduğunu dile getirmiştir. Bu düşünce halk diline, atasözlerine ve gündelik hayata da sıklıkla yansır. “Balın alası (tazesi) oğulun tazесinden”, “Hamı tatlı, yetkini acı” benzeri atasözlerinin çocukların küçükken sevilmesi, büyüdülerinde ise sorun kaynağı olarak görülmesi üzerine söylendikleri görülmektedir [49]. Özellikle ergenlik dönemiyle birlikte gelen bireyin özerk olma duygusu; onun sarıp sarmalanma, okşanıp sevilme yetkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu sebeple çocukluk döneminde insanlar hem fiziksel (okşanma, sarılma, öpülme vb.) olarak daha sevimlidirler hem de duygusal ihtiyaçlarının açıklık noktasının yüksekliği sebebiyle çocukların sevilmesi çok daha olasıdır. Muvakkitzâde Muhammed Pertev, aşağıda örnek olarak alınan beyitte sevgililerin ancak çocuk yaşta sevillebileceğini; büyüdülerinde dik başlı oldukları ve sürekli cefa gösterip asi oluşlarını şu şekilde nazmetmiştir:

O nev-resideyi sar tıfl iken kucaklanıcak

Ki sonra ser-keş olur dallanup budaklanıcak

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G. 286/1)

[O yeni yetme (güzeli) çocukken sarıp kucakla (çünkü sonra) dallanup budaklanarak (büyüyerek) dik başlı biri olur.]

4.3. Çocuklar çabuk kandırılır

Çocukların yaşça küçük, kendini koruyamayacak kadar naif olmalarından ve aileleri tarafından genellikle karşılıksız bir sevgiyle sevimlilerinden dolayı çocukların bazı şahıslar ve gruplar aracılığıyla kolayca kandırılmaları mümkündür [50]. Yetişkinlik döneminde her şey karmaşıktır. Fakat şairin de dile getirdiği gibi çocukluk döneminde gönül daha yüzeysel ve gördüğüne kanma eğilimindedir. Çocukluk döneminde kavramlar yalın olarak algılanır. Yalınlık, çelişkiye mahal vermeyen ve karmaşık olmayan; girdisi çıktısı olmadan, içinde kendi katışksızlığını bozacak unsurlar taşımayan, meali akla ilk gelen, yüzeysel olan, detayı önemsemeyen, bu nedenle de genellikle ilk manadan ve basit tümcelerden oluşan bir iskelettir [51]. Yalın ve sade düşünce yapısıyla şekillenen çocuk zihni; söylenen her sözün de kendi düşünce yapısı gibi yalın olacağı, doğru olacağı ve art niyet taşımayacağı kabulüyle hareket eder. Birey büyüdükçe duyguları gelişir, umutları ve hayal kırıklıkları değişir. Hayal kırıklıkları artan birey, gördüklerini ve duyduklarını daha fazla detaylandırarak düşünür. Bireyin kandırılması yaş aldıkça zorlaşır. Küçükken her şey yalın ve tek yönlü olarak ele alındığından çocuğun kandırılması daha kolay olur. Muvakkitzâde Muhammed Pertev, beyitte bu durumları göz önünde bulundurmuş ve birtakım yalanlarla gönül çocuğunu oyalamanın uygun olup olmadığını sözde soru cümlesiyle ifade etmektedir:

Ben böyle yalanlarla filanlarla efendim

Tıfl-ı dili dahi oyalayum mı ne dirsin

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G. 429/2)

[Efendim, ben böyle yalanlarla filanlarla gönül çocuğunu daha oyalamaya (devam edeyim) mi ne dersen?]

4.4. Çocuğun ne istediği belli değildir

Bilişsel gelişim ve kişilik gelişimi gibi alanlarda gelişimini henüz tamamlamış olan çocuk, istekleri ve beklentileri yüksek olan doyumsuz bir bireydir. Şairin de dile getirdiği gibi doyumsuz olan çocukların istekleri sürekli değişmektedir. Bazen beşik isteyecek kadar küçük olduğunu kabullenebilen çocuk bazen bir yetişkin gibi davranarak beşiğe ihtiyacı olmadığını dile getirebilir. Bu değişken isteklerin arka planıyla ilgili çalışmalar yapan Freud, zihnin üç esas zeminden oluştuğunu iddia eder. Bu zemini oluşturan unsurlar; id, ego ve süperegö şeklinde ifade edilir. İd, Latince “o” anlamına gelir ve bireyin dimağının var olduğu o ilk andan itibaren düşüncenin iptidai, istem dışı kısmını ifade eder. İd sadece ve sadece haz duymaya niyetlenir ve bireyi bu noktada güdüler. İsteklerinin karşılanmaması ya da isteklerinin engellenmesi ihtimaline karşı sürekli önlemler almak ister. Kural ya da sınırları benimsemeyen id, diğer sistemsel yapılara oranla doyumsuzdur ve negatif içerik yüklüdür. Örf, âdet ve normları yoktur, düşünür ve düşündüğünü yaşamak ister [52]. Latince kelime manası “ben” demek olan ego, yapısal kişilik kuramına göre, kişinin “kendisi” olarak ifade ettiği kısımdır. Ego, idin aksine istem dışı olmayı değil istemli olmayı ifade eder. O, analizcidir ve doğru-yanlış noktasında kural koyucudur. İd, her ne kadar sınırsız istekte bulunursa bulunsun ego bu istekleri düzenlemeye çalışır. Nesnelere ve olaylar ile ilgili gözlemler yapar, onların olabilecek en doğru düzlemde ilerlemesini sağlar [53]. Olayı algılar, sonuç için yaratıcı

fikirleri beyan eder. Süperegö ahlak ve toplumsal normları önceliklerken ego mantıksal çözümleri öne sürer. Ego bu noktada hem idin verdiği psikolojik baskıdan kurtulur hem de yön değıştirmeler ve bahanelerle süperegöyü baskılar [54]. Çocuğun ilk zamanlarında ilkel benlik baskın olan benliktir. İlkel benlik, sürekli bir şeyler isterken toplumsal normlar ve ego çocuğu baskılar. Bu iki karmaşanın arasında kalan çocuk doyumsuz, isteği bitmeyen ve istekler arasında karar veremeyip sürekli fikir değıştiren birey haline dönüşmektedir. İdin istekleri bitmez, benliğine idin hâkim olduğu çocukların da isteklerinin sınırı olmadığından ne istediği belli değildir. Bu durum şairlerin de dikkatinden kaçmamıştır. Şairin görevi insanların psikolojik durumları bilimsel bir dille yazıya dökmek değildir. Ama onlar da zaman zaman çevrelerinde gözlemledikleri insanî halleri çoğu zaman yaptıkları yerinde tespitlerle şiirlerine yansıtmaktan kendilerini alamamışlardır.

Edirneli Kâmî, sevgiliyi açık istiare yoluyla âfete benzetip onun hem salınmak isteyip hem de ağladığını belirtir. Çocukların sürekli fikir değıştirmesi sebebiyle gönlü çocuğa benzeten şair, bu kararsızlığı sevgilinin hem beşik isteyen hem de istemeyen bir kişi olarak tasavvur ederek anlatmaya çalışır:

Hem salınmak ister ol âfetle hem giryân olur

Tıfl-ı dil gûyâ ki hem gehvâre ister istemez

Edirneli Kâmî (G. 92/3)

[Hem o âfetle salınarak yürümek ister hem de ağlar. Gönül çocuğu sanki bazen beşik ister bazen istemez.]

4.5. Çocuk nasihat dinlemez

Toplumlar için nasihat etmek ve edilen nasihati dinlemek saygı gören davranışlar arasında görülmektedir. Geleneksel toplumlarda, ananevi normların kuşaklar arası iletiminde mühim bir sembol olan nasihat, tarih boyunca peygamberler, liderler ve ebeveynler için yeri doldurulamayacak bir düzen haline gelmiştir. Bu sebeple nasihat eden kimi zaman bir büyük iken çoğu zaman ise çocuğu şekillendirmek isteyen ebeveynlerdir. Nasihatın temel meselesi daha önceden öğrenilen bir bilginin çocuk tarafından yanlış düşmeden, çocuğun canı yanmadan ona doğrudan aktarılmasıdır. Nasihat; çocuğu korumak, onu sarmalamak ve bu sayede çocuğu iyiliğe yöneltip kötülüklerden kaçındırmak amacı taşır [55]. Daha önce de bahsedildiği gibi çocuklar ilkel benlikleriyle hareket ettiklerinden sınırlandırılmaktan ya da kurallara uymaya zorlanmaktan hoşnut olmazlar. Çoğu zaman yetişkinlerin iyi niyetlerini anlayamaz ve verilen nasihatleri kötülük olarak algırlar. Söylenenin tam tersini yapma eğiliminde bulunabilirler. Şair de bu başkaldırı durumuna değinmiş ve nasihat dinlemek yerine tıpkı bir çocuk gibi başkaldıran ve istenilen arzusunun tam tersini yapmak isteyen sevgiliye sitem etmiştir:

Tıfldur pend-i peder diñlemez ol mâh dahı

Şîr-i mâder yirine içmege kanum özenür

Bâkî (G. 75/2)

[O ay (gibi güzel sevgili) çocuk (olduğu için) baba nasihati dinlemez. Anne sütü içmek yerine kanımı içmeye özenir.]

4.6. Çocuklar sır saklayamaz

Çocuklar, mahremiyet olarak ele alınacak noktaları henüz keşfedemediklerinden ve çevresindeki insanları güvenilir ya da güvenilmez kişiler olarak kategorize edemediklerinden sır kavramını doğru temellere oturtamazlar. Tıpkı şairin de dile getirdiği gibi diğer bireyler için sır sayılabilecek mevzuların ifşasını kolaylıkla gerçekleştirebilir. Çocuklar ifşa ettikleri mevzuların diğer bireylere zararının dokunacağını algılamakta güçlük çekerler:

Tıfl gibi râzın ifşâ itdüğüçün ‘âleme

Sûzen-i hâr ile çâk oldı zebâmı bülbülün

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 732/4)

[Çocuk gibi sırrını ifşa ettiğin için âleme, bülbülün dili dikenin iğnesi gibi yarıldı.]

4.7. Çocuklar delilerden korkar ve delileri taşlar

Korku refleksif bir davranış biçimi olabileceği gibi çevre etkisiyle ya da daha önceden deneyimlenen durumlar karşısında öğrenilen bir davranış da olabilir. Korkularıyla baş etme yöntemlerine hâkim olamayan çocuk, korku anında saldırgan davranışlar gösterebilir.

Deliler bazen alışılmışın dışında davranabilmektedirler. Delilerin normalin dışındaki davranışları çocukları korkutup saldırganlaştırabilmekte bazen de çocuklar delilerin kendini savunamayacağını fark ettiği için delilere karşı saldırgan davranabilmektedir. Şairler, çocukların delileri rahatlıkla taşıyabileceğini yani bir başka bireye zarar vermektense çekinmeyeceğini, toplumun bu rolü çocuklara attığını dile getirmektedir. Çünkü çocuklar id etkisindedirler ve ilkel benliğine hâkim olmakta güçlük çekmektedir.

Şair bu dizelerinde yanlış anlaşılmaktan ve bu yanlış anlaşılmanın etkisiyle tepki görmekten çekindiğini dile getirmiştir. Çünkü çocuklar ilkel benliğin etkisiyle ve çevreden edindiği bilgiler doğrultusunda güçsüz ve garip hareketleri olan kişileri “deli/mecnun” olarak nitelendirip o kişiye saldırıda bulunabilir:

Taşlamañ dîvâne oldu diyü ey etfâl-ı şeh
Ol perinüñ zülfi zencîrini sevdâ eylesem

Sebzî (G. 559/4)

[Ey şehrin çocukları! Eğer o perinin zülf zincirine bağlansam beni deli diye taşlamayın.]

Çocuklar görerek ve gözlemleyerek öğrenirler. Zihinsel yetersizliği ya da olağandışı hareketleri olan kişilere karşı saldırganlık eylemlerini gözlemleyen çocuklar da aynı davranışı taklit etmektedirler. Ya da o kişiden korkulduğunu görse korku eylemini taklit eder. Nitekim sosyal öğrenme kuramcıları; kişinin öğrenme eyleminin bireysel faktörler, çevresel faktörler ve davranışlarının bireye sağladığı etkileşim ile oluştuğunu ileri sürer. Bunun yanı sıra, kişinin yaşayan ve etkileşimde bulunabilen bir varlık olması münasebetiyle, toplumda bireylerin başka kişileri model alarak ve model aldığı durum ya da davranışı deneyimleyerek öğrendiği savunulmaktadır [56]. Şair, çocukların farklı gelişim özellikleri gösteren bireylerden korktuğunu onlardan çekindiğini dile getirir. Bu kanısını halkın da kendisini gördükçe korktuğunu dile getirerek pekiştirmektedir. Çünkü nesilden nesle aktarılan toplumsal davranışlar ortak nitelikler içerebilir:

Oldı bir leylî-‘ızâruñ ‘aşkına mecnûn diyü
Yollarında şehriñ etfâli turup taşlar beni

Sebzî (G. 866/4)

[Karanlık/Leylâ yanaklının aşkına deli/Mecnûn oldu diyerek şehrin çocukları beni taşlarlar.]

Bir başka beyitte ise şair kendini rüsva olarak görüp nasıl ki çocuklar delileri taşlarsa halk da âşığın/şairin bu rüsva hâlden korkup ondan kaçmaktadır:

Şöyle rüsvâyam ki ürker halk gördükce beni
Nice kim etfâl kaçar merdüm-i dîvânenen

Celîli (G. 299/6)

[Nasıl ki çocuklar deli insanlardan kaçarsa öylesine kötü bir haldeyim ki halk beni görünce korkar.]

4.8. Çocuklar kenara çekilip gönlü hoş edilir

Amerikalı şair, Carl Sandburg “Bir bebek, Tanrı’nın dünyanın devam etmesi gerektiğine inandığının göstergesidir.” [57] der. Çocukların özel ve kutsi canlılar olduğu toplumlar arasında ortak olan görüşlerden biridir.

Şair kudret gücünün çocukları mutlu etmek için uğraştığını çocuklar için emek sarf edildiğini dile getirir. Çünkü bilinen bir gerçek vardır ki gelecek nesillerin mutlu olması aynı zamanda tüm toplumun mutlu olmasıyla doğru orantılıdır. Yapılan araştırmalar [58] gösteriyor ki çocukların mutluluk düzeyi arttıkça duygusal ve bilişsel gelişimleri de ivme kazanmaktadır. Gelişimin ilkelerinden birisi olan “gelişim bir bütündür” ilkesinden hareketle, gelişim alanlarının birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Çocukken mutlu olan bireylerin herhangi bir problem durumunda ya da stres anında bu durumla baş edebilme becerisini çok daha etkin kullanabildikleri, pozitif iletişim bağlamında daha aktif oldukları gerek akademik manada gerekse sosyal anlamda başarılarının daha üst seviyede oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Başka bir deyişle mutlu edilen çocuk, gelecekteki tüm problemleriyle daha sağlıklı bir şekilde baş edebilir. Nitekim şair de bu olumlu duygunun farkında olup mısralarında bu olgunun öneminden bahsetmiştir:

Yine etfâlini çekdi kenâra dâye-i kudret
Yine ezhârı tatyîb itdiler sahn-ı gülistanı

Dürrî Ahmed Efendi (G. 21/2)

[Kudret annesi çocuklarını yine kucağına aldı. Onun çiçekleri yine gül bahçesinin gönlünü hoş ettiler.]

4.9. Çocuk oynar

Türkçe Sözlük’te oyun; yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence olarak ele alınır [42]. Çocuklar da eğlenmeyi seven, oyun oynamaya meyilli, fitratı gereği mevcut durum her ne olursa olsun daima oynamak isteyen bir yapıya sahiptir. Eğitimi Maria Montessori’nin dediği gibi; oyun çocuğun işidir. Yetişkinler için iş, hayatın devamı için gerekliyse çocuk için de oyun aynı işlevdedir. Mecalsiz de olsa, kötü şartlarda da olsa çocuğun oyununa devam edeceği şu dizelerle dile getirilmiştir:

Oynar koşar çocuklarımız öyle şâd şen

Kahr-ı şitâ ile yine pek bî-mecâl iken¹

Leylâ Hanım (Saz), Solmuş Çiçekler

[Çocuklarımız (insanları) kahreden kışında mecalsizken (bile) yine de mutlu bir şekilde oynar, koşar.]

Oyun için çocuğun yaratıcı düşüncelerini aktif kullanması gerekir. Çocuklar, oyun için ilk doğduğu andan itibaren kendi ekstremitelerini kullanır. Daha sonra ise kendi bedenini keşfeden çocuk çevresini algılar ve etrafındaki materyalleri oyuncak yapar [59]. Nesnelere işlevleri dışında yeni işlevler ekleyebilir. Örneğin gazoz şişesi mikrofon olabilir. Ya da cansız nesnelere canlılara ait özellikleri ekleyebilir. Animizm olarak adlandırılan bu durum, Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramına göre çoğunlukla sembolik işlev alt evresinde görülür [60]. Nesnelere işlevlerinden ziyade çocuğun bilişsel olarak o nesneye yüklediği anlam çocuk için daha önemlidir. Hayal dünyasını genişleten çocuk, özgürce oyun dünyasına dalar. Maceradan maceraya kendi istediği şekilde sürüklenir. Şairin de betimlediği gibi bazen bir süvari olur, ağaçtan bir dalı at yapar² ve rüzgârı arkasına alarak başkahraman olur. Söz konusu duygunun klasik şiirde örneği bulunmaktadır:

Şâhlar üzre şükûfe bâd ile oynar güler

Tıfla beñzer kim ağaçdan ata olmuşdur süvâr

Nev'i (K. 15/6)

[Dallar üzerindeki çiçek, rüzgâr ile oynar, güler; ki (o bu hâliyle) âdeta ağaçtan ata binmiş, kendisini süvari olduğunu zanneden bir çocuğa benzer.]

Benzetmelerden faydalanan şair, baharın getirdiği olumlu havanın etkisiyle bir çocuğun oynaması arasında bir ilişki kurmuştur. Rüzgârın etkisiyle bir çocuk gibi hareketlenen çimler ve yaseminleri şair, oyun oynayan çocuklara benzetmiştir:

Sebzelerle yâsemen gizlembec oynar bâğda

Yügrüşür etfâl-i gülşen bâd ile muhkem bahâr

Sebzî (G. 217/5)

[Çimlerle yasemin yine bahçede saklambaç oynar. Gül bahçesinin çocukları bahar mevsiminde rüzgârla koştururlar.]

Oyun için ayarlanmış bir mekânın varlığı çocuk için gerekli bir unsur değildir. Oyun alanı bir çocuk için bazen bir oda bazen bir ev bazen okul bazense dış mekândır. Eski kültürlerde çocuklar oyun için daha çok dış mekânları tercih etmiştir. Dış ortamda sürekli bir değişim ve hareketlilik vardır [61]. Bilimsel araştırmaların [62] da desteklediği ortak bir kanı vardır ki çocuklar, özellikle sınırsız uyarıcı etkisinde kaldığı dış mekân oyunlarından vazgeçemezler. Nitekim aşağıdaki dizelerde de şair bu kanıyı sevgiliye eve gelmek istemeyen bir çocuk gibi betimleyerek desteklemektedir:

Dil-berüm bir tıflıdır bâzîçeden gelmez eve

Korkaram lu'b ile gönülüm hânesin vîrân ider

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 332/2)

[Gönül alan (sevgilim) bir çocuk (gibi) oyundan eve gelmez. Korkarım oyunla gönül evini viran edecek.]

Yine yakın zamanlara kadar sıklıkla oynanan saklambaç/gizlembec oldukça önemli bir oyundur. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te "Karagün" şeklinde geçmektedir [63]. Klasik şiirimizde 16. asrın şairlerinden Sebzî, bir bahar gününde oynanan saklambaç oyununa işaret etmektedir:

Sebzelerle yâsemen gizlembec oynar bâğda

Yügrüşür etfâl-i gülşen bâd ile muhkem bahâr

Sebzî (G. 217/5)

¹ Muhammes nazım şekliyle mefûlü/ fâilâtü/ mefâilü/ fâilün ölçüsüyle hicri 1315/1897-1898 tarihinde "Bahar" başlığıyla yazılan bu şiir, sekiz bölümden müteşekkil olup örnek olarak alınan bölümün devamı şu şekildedir:

Dağlarda yavrular dolaşırlar çemen çemen

Oynar koşar çocuklarımız öyle şâd iken

Kahr-ı şitâ ile yine pek bî-mecâl iken

Sensin hayât-ı tâze veren kâ'inâta sen

Sen hâdim-i şetâret ü sıhhsin ey bahâr

² Alışveriş sitelerinde sopadan atlar hâlâ satılmaktadır. Bununla birlikte bu oyunun kadim olduğu düşünülmektedir. Benzer yaklaşımla bugün fantastik bir öge olarak karşımıza çıkan "uçan süpürge" de çocukların at olarak kullandıkları sopadan mülhemle oluşturulmuş olabilir.

[Çimlerle yasemin yine bahçede saklambaç oynar. Gül bahçesinin çocukları bahar mevsiminde rüzgarla koştururlar.]
Osmanlı'nın bayram eğlencelerinden biri de çocuklar için şehir merkezlerine ya da sokak aralarına kurulan dönme dolaplardır. Özellikle yabancı seyyahlar ve elçiler, dönme dolaplara dair gözlemlerini yazmış olduğu notlarda belirtmişlerdir. IV. Murat döneminin (1623-1640) ünlü seyyahlarından Du Loir, 1639 yılındaki gözlemlerini tuttuğu seyahatnamesinde Osmanlı meydanlarına kurulan dönme dolapları şu şekilde anlatmaktadır:

“[...] Sokaklarda tıpkı değirmen taşı gibi yuvarlak olan makineler oluyor, onların üstüne çocuklarını bindirip döndürüyorlar. Genç delikanlılar küçük tekerleklerle bağlı olarak paralel dönen ipler üzerinde zıplıyorlar.” [64]. Klasik Türk şiirinde de çocuk oyunlarından dönme dolap sıklıkla geçmektedir. Revânî'ye ait olan beyitte ay ve güneşi dönme dolaba binmiş iki dilbere teşbih etmiş olduğu beyit şu şekildedir:

Felek dolâbına binmiş iki dil-berdür ay u gün
Cihân etfâli 'ıyd eyler hemân oğlan oyuncacı

Revânî (G. 478/ 3)

[Ay ve güneş gökyüzü dolabına binmiş iki güzeldir (sanki) çocuklar bayramda oyun oynuyor.]

Nâilî-i Kadîm ise ay ve güneşi iki dilbere ve bunların nöbetleşme usulüyle zamanın âşıklarına yüzünü göstermesini sebebiyle gökyüzünü çocukların dönme dolabına teşbih ettiği mısralar şu şekildedir:

Olur sûret-nümây-ı mihr ü meh devrinde 'uşşâka
Felek dülâb-ı gerdân oldı gûyâ 'id-i tıflâna

Nâilî-i Kadîm (G. 352/2)

[Ay ve güneşin yüzünü gösterdiği zaman âşıklar için gökyüzü sanki bayram çocuklarının dönme dolabı oldu.]

Nev'i-zâde Atâyî, kış günlerinin vazgeçilmezi olan buzda kaymayı şiirine taşımıştır. Nehir üzerinde hızla giden gül yaprağını buzda çabucak kayan çocuğa teşbih ettiği beyti şu şekildedir:

Sanur seyr eyleyenler buz kayar bir tıfl-ı çâbükdür
Kaçan cûy üzre itse berg-i gül sür'atle refâtı

Nev'i-zâde Atâyî (K. 8/9)

[Bakanlar ne zaman nehir üstünde gül yaprağının hızla gittiğini görse buz üstünde hızla kayan bir çocuk zanneder.]

Kâğıt uçurmak yüzyıllar içerisinde farklı anlam dairelerinde kullanılmış ve zamanımıza bir deyim olarak da gelmiş bir oyundur:¹

Kâğıd uçurmasını oynadı gûyâ etfâl
Çıkıdı bâd ile hevâyâ yine berg-i ezhâr

Nev'i-zâde Atâyî (K. 14/ 8)

[Çiçeklerin yaprakları rüzgarla havaya çıksa çocuklar sanki uçurtma uçuruyorlarmış (gibi bir manzara olur).]

Şair, aşağıdaki beyitte gözü bağlı bir şekilde gezmek ile körebe oyununa işaret etmektedir. Sevgilinin eteğine ulaşma arzusu ile gözü bağlı bir şekilde gezen şair, feleğin onu zamanın çocuk oyuncağı ettiğinden dert yanmaktadır:

Gözi baglu gezerin girmez ele dâmen-i yâr
İtdi gerdûn beni bâziçe-i etfâl-i zamân

Nev'i-zâde Atâyî (G. 171/ 5)

[Dünya beni zamanın çocuklarının oyuncağı ettiği için gözü bağlı gezerim ve sevgilinin eteğini tutamam.]

Şehir merkezlerine özellikle bayram günlerinde kurulan büyük salıncaklar hem minyatürlerde hem de yabancı elçi ve seyyahların notlarında oldukça fazla geçmektedir:² Revânî, sevgilinin güzelliğinin bayram yerinde izlemeyi salık verirken

¹ Kâğıt uçurmak deyiminin anlam çerçevesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. [65].

² Örneğin 1639 yılında arkadaşıyla birlikte Türkiye'ye gelen Fransız seyyah Sör Clausier du Loir, IV. Murat'ın saltanatta olduğu yıllar Türkiye'ye gelmiş ve gözlemlerini notlarına yazmıştır. Bu notlar arasında şehir merkezine kurulmuş olan salıncaklar dikkatini çekmiştir:

“[...] Bunlardan başka çiçeklerle süslenmiş salıncak oyuncakları vardır. Her bir kimse, bir veya iki akçe ödeyerek bu eğlenceyi hoş bir müzik eşliğinde yaşayabilir. Bu sallanmaya eşlik eden müzik, insan sesi, tambur, neyler ve ton olarak her zaman uyuşmayan ve bazen de şöyle ya da böyle hoş bir armoni katan kendi tarzlarındaki kemanla yapılmaktadır. Çevrede sadece yapılan eğlenceleri seyretmek isteyen kadınlar ve yaşlı erkeklerin oturabileceği izleyici tribünler vardır. Zaman zaman salıncak boş kaldığı anda izleyenlerin sıkılmaması için salıncığın sahipleri bazı teatral oyunlar yaparlar.” [64].

bayram yerlerinde kurulan salıncaklara telmihte bulunmuştur. Şaire göre sevgilinin iki örgülü saçından gönül çocuğuna salıncak yapılmıştır:

Cemâli ‘ıydgâhında temâşâ eyleñüz yârûñ
Bu göñlüm tıflına kurmuş iki zülfî salıncığı

Revânî (G. 478/ 2)

[Sevgilinin bayram yeri (gibi olan) güzelliğini seyrediniz. (Sanki) bu gönlüm, sevgilinin zülüflerinde çocuğuna iki salıncak kurmuş.]

Lâmîî Çelebi’nin yazdığı *Bursa Şehrengizi* de şehrengiz türünün önemli örneklerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman’ın Bursa ziyareti vesilesiyle kaleme alınan eserde şair, padişaha şehrin gezilip görülecek yerlerini anlatmak istemiştir. Bundan dolayı eserde şehrin güzelleri değil de güzellikleri anlatılmıştır. Ayrıca eser devrin kültürünü, coğrafyasını, tarihini ve sosyal yapısını da yansıtan zengin malzeme içermektedir [35]. Şehrengiz’in “*Sıfat-ı Bahâr-ı Bursa*” bölümünde geçen aşağıdaki beyitlerde şair, baharın gelişi ile çocuk oyunları arasında bir ilgi kurmuştur. Bahar mevsiminde suların çiçeklerin arasından akmasını çiçeklerle suların saklambaç oynamasına, rüzgârı oyuncu başına, rüzgârda sallanan çiçekleri ise birbirini kovalayan çocuklara benzetmiştir:

Ütüp nergisleri mâhile ile mihrî
Gözi kirgine salmaz sipihri (b. 541)
Sular gizlenbeç oynar bağ içinde
Çiçeklerle yeşil yaprağ içinde (b. 546)
Oyuncu başıdır bâd-ı sebük-kâr
Kovalar birbirin etfâl-ı ezhar (b. 548)
Riyâh ile reyâhin dortut oynar
Çenâr el karsar eyler raks ar’ar (b. 555)

4.10. Çocuk yaramazlık yapar

Çocuklar, bilerek ya da bilmeyerek ebeveynlerinin sözlerini dinlemezler ve söylenenlerin dışına çıkmak isterler. Ortalığı dağıtıp, düzeni bozmak çocukların yaptığı yaramazlıklar olarak telakki edilir.

Sürekli oyun oynayıp isteklerini kabul ettirmek isteyen çocuk, dünyaya geldiği ilk andan itibaren sınırsız merak ve isteklerle bezenmiştir. Nitekim çocukların yetişkinlerden beklediği sınırsız istekler aslında onun doğasında var olan merak ve öğrenme ihtiyacının göstergesidir [67].

İçindeki sevgi ve ilginin her daim artarak devam etmesini isteyen sevgili, aşığa bu beklentisini dile getirmekten çekinmez. Şair de bu durumu bir çocuğun doyumsuz isteklerinin ebeveynde yarattığı cefa etkisine benzetererek bunu haylazlık olarak yorumlamıştır:

Cihânı yıkdı cefâyile tıfl iken dil-ber
Mu’allim aña meger nâz u şive mektebdür

Hamdî (G. 46/2)

[O gönül alıcı (sevgili) çocukken cefasıyla dünyayı yıktı; o sevgili meğer naz ve şive mektebinin hocasıdır.]

Çocuğun doyumsuzluğunun benzer bir şekilde ele alındığı diğer dizelerde ise şair; çocuğun asla söz dinlememesini ve annesini yoran haylazlıklarını dile getirir. Aşık, sevgilinin dudağına yasak gelse onun yanağını arzu eder. Tıpkı istekleri

Şehir merkezine kurulan salıncaklar sadece Fransız seyyah du Loir’in değil aynı zamanda Venedik sefirlerinin de dikkatini çekmiştir. 1629-1643 yılları arasında tercüman, 1649’da da İstanbul’da sefir olarak bulunan Joh. Rudolf Freiherr von Schwarzenhorn Schmidt (1590-1667)’in salıncakla ilgili gözlemleri şu şekildedir:

“[...] Böyle bayramlar münasebetiyle ana caddelerde bir veya iki tahta darağacı kuruluyor, buna, yere yarım adam boyu kalana kadar bir halat asıyorlar. Etrafına da ahali topluyor ve isteyen, bir süre iptе sallıyor. Kendini yukarılara sallatıyorlar. Bunun için görevlendirilen bazıları, sallanan bir mendille havalandırıyorlar. Beş sallayış bir Asper.

Bizim evin önünde yeniçeriler dört direkten oluşan, bir büyük salıncak yaptılar. Bunun üzerine, küçük şeker külahları, limonlar, narlar ve diğer narenciye astılar, güzel ipek bir bez gerdiler. Kibar genç Türkler, geçerken, salıncığı salladılar. Eğer birisi bunlardan birini yakalayacak kadar yükselirse, bunu bir saadet (mutluluk) sayar ve yeniçerilere bolca bir bahşiş verir. Salıncığın yanına davul çalan birini de oturtular. Bir de kaval çalan buldular. Bu günlerce sürdü, öyle ki birkaç hafta boyunca bu gümbürtünün akislerin kulaklarımızdan gitmedi.” [66].

bitmeyen çocuklar gibi sürekli umma hâindedir. Küçük istekler büyüyerek hep daha fazlasını arzular. Bu durum aynı zamanda modern ikna yöntemlerinden birini de oluşturmaktadır:¹

Lebünden men' idersem dil 'izâruñ ârzû eyler
Hele ben zabta kâdir olmadum bu tıfl-ı meyyâli

Behiştî (G. 552/6)

[Dudağına yasak gelse gönül, senin yanağını arzu eder. Ben sürekli meyleden bu çocuğu (gönlümü) durdurmayı başaramadım.]

Benzer bir söyleyişle Hâletî de “dil tıflının” (gönül çocuğu) öğüde kulak vermemesinden şikâyetçidir. Söz dinlemeyen bu asi çocuğa ancak gam hocasının kulak bükmesi gerektir:

Tıfl-ı dil tutmaz kulagın pendüme ey Hâletî
Güşmâl-i hâce-i gam ana olmuşdur mahal

Hâletî (G. 464/6)

[Ey Hâletî! Gönül çocuğu nasihatimi dinlemez. Gam hocasının kulak bükmesi gerekli olmuştur.]

Hâletî'ye göre; gönül çocuğu laf dinlemez, mutlak bir gam hocasının o çocuğun kulağını bükmesini bekler. Fakat çocuklar kendi bildiklerinin doğruluğundan öylesine emindir ki ona edilen nasihatler sadece bir kulaktan diğerine hızlıca geçen cümlelerdir.

4.11. Çocuğun aklı her şeye ermez-cahildir

Çocuklar, rehber muhtaç kimselerdir. Hayata dair bilgi ve tecrübesi çok sınırlıdır. Dolayısıyla yaşanan dünyaya ait birtakım bilgilere sahip olmayan çocuklar başka yapılarla özdeşleştirme yaparlar. *Dîvânu Lugâti 't-Türk*'te “Oğlakta ilik, çocukta bilgi yoktur.” anlamında “Oglak yiliksiz, oğlan biligsiz”; “Çocuklarda akıl olmaz.” anlamına gelen “Oğlan biligsiz” [63] çocuğun bilgisiz oluşunu yansıtan atasözleridir.

Çocuklar düşünürken yalın düşünürler. Olaylar ve olgular yüzeyseldir. Şairin de bahsettiği gibi bir canın var olması, büyümesi çocuk için bitkinin büyümesi gibidir. Çünkü gelişip büyüme olgusunu çocuk bitkilerde gözlemleyip bitkilerle öğrenmiştir. Onun için bu benzetme olağandır.

Yolına öldüğüme minneti yok dilberümüñ
Tıflıdur eyle sanur câmi ki bostânda biter

Adnî (G. 45/2)

[Yoluna öldüğüm için gönül alıcı (sevgilinin) bana ihsanı yok, çocuktur (çocuk gibidir) canın bir bitki gibi bostanda yetiştiğini sanır.]

Öğrenmenin bir süreç olduğu ve çocukluk döneminde bu sürecin, her ne kadar daha aktif olursa da yaşanmışlıkların azlığı sebebiyle geride kalması beklenebilir bir durumdur. Şair de bu duruma atıfta bulunarak bilgi zayıflığından dolayı çocukta olayları kavrayacak bir akıl olmadığından bahsetmiştir. Akıl kişileştirilerek aklın babadan daha şefkatli olduğu dile getirilmiştir:

N'ylesün kâbil olmayınca püser
'Akl-ı kül kim pederden eşfakdur

Bâkî (G. 162/3)

[Çocuk her şeyi kavrayacak bir aklı olmayınca ne yapsın? Akıl babadan daha şefkatlidir.]

Çocukların kandırılması ve bir başka bireye inanması çok kolaydır. Çünkü çocuk özünde masumdur ve benmerkezci düşünme tarzıyla dünyayı algılama şekli kendisi gibi düşünen insanlardan oluşur. Şair de uyarıda bulunmaktadır. Nasihat verenin akıl sahibi olacak kadar büyümediğini ima edip bir çocuğun kandırılması ile bağlantı kurarak kınanmamayı dilemektedir:

Mest-i 'ışkam ta'na taşın atma ey nâsıh baña
'Âkıl iseñ tıfl gibi uyma bir dîvâne

Celîlî (G. 348/6)

[Ey nasihat veren, aşk sarhoşu olduğum için beni kınama. Eğer akıl sahibiyisen çocuk gibi bir deliye uyma.]

¹ Küçük bir hedefe razı olan bir kişinin büyük hedefi isteyip karşındakini küçük hedefe razı etmek, bir tür modern ikna yöntemidir.

4.12. Çocuklar masumdur, cezai ehliyeti yoktur

Çocuk denildiğinde akla ilk olarak; masumiyet, kalbin paklığı, pür ve yalın olmak gibi izlenimler gelir. Bu izlenimler toplumun normu hâline gelmiştir. Tarih boyunca birçok araştırmacı ve bilim insanı çocuğun masumiyetini ele almıştır. Yaşayan tüm toplumlarda çocukların yetişkinlerle bir görülemeyeceği bilinen bir gerçektir. Nitekim başta hukuksal işlemler olmak üzere sorumluluk gerektiren toplumsal pratiklerde çocuk, masum kabul edilir. Çocuğun akli melekeleri yeterince gelişim göstermediğinden iyi ve kötünün ayrımı çocuğun dimağından doğru olarak geçmemektedir. Bundan dolayı mesuliyet gerektiren ve sıhhatli duruş gerektiren kararlar vermesi beklenmemektedir [68]. Hz. Muhammet, bir hadiste “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşene kadar aklını kaybedenden ve büyüyünceye kadar çocuktan.” (Ebû Dâvûd, Hudûd, 17) buyurarak çocukların masum oluşunu dile getirmiştir.

Çocukların hem pozitif hem de İslam hukukunda belli bir olgunluğa erişinceye kadar masum oluşu klasik şairlerin de şiirlerine yansıttığı bir unsurdur. 16. yüzyıl şairlerinden Sebzî, sevgiliye hitap ederek eğer kendisine aşık olduğundan gücendiyse âşığını öldürmesi hâlinde şeriata göre ceza almayacağını şu şekilde ifade etmektedir:

Sebzî'ye ‘âşık olduğuna incindün ise

Tıflsuñ öldür anı şer’ ile yokdur günehün

Sebzî (G. 424/7)

[Eğer Sebzî'ye, (sana) âşık olduğun için incindin ise çocuksun öldür onu şeriata göre günahın yoktur.]

Şair dizelerinde çocukken masumluk mazereti olan çocuğun yetişkinliğe geçtikçe dünyevi kaygılarla mağrur olabileceğini ve o çocukluk saflığını unutup suskun kalabileceğini dile getirmiştir. Hem İslami hem de tarihi kaynaklarda çocuk “sabi” olarak adlandırılır. Bireyin sabi olması onun buluş çağına girmediğini göstermekte ve yaptıklarından mazur kalabilmesini sağlamaktadır.¹

Tıfl iken ma'zûr idi şimdi velî magrûrdur

Bâ'is oldur kim baña nev-res cevânım söylemez

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 547/4)

[Çocukken mazurdun ama şimdi gururlusun. Sebep odur ki bana yeni yetmiş sevgilim söylemez.]

4.13. Çocuklar tarla gibidir, ne ekersen onu biçersin

Çocuk sosyal bir varlıktır. Gelişiminde sosyal çevre en az kalıtım kadar etkilidir. Yetiştirdiği ortam, toplumsal normlar, yetiştirilme tutumları, gelenek ve görenekler bir çocuğun yetişkinlikteki formunu belirler.

Şair de burada sevgilinin altın hevesinin, annesinin daha küçükken eline nakşettiği altından kaynaklandığını ileri sürer. Elindeki altınla büyüyen çocuk altını sevmeyi öğrenmiştir. Çocukta altın sevgisi bir anda peyda olmamıştır. Karşılıklı belirleyicilik vardır. Kişinin karakteristik özelliklerinin altında çevresel faktörler yer almaktadır. Bireyin bu süreçteki beklentileri, inanışları ve bilişsel yetenekleri; sosyal etkiler ve çevredeki fiziksel yapılar tarafından geliştirilir ve şekillendirilir [71]. Yani çevresel faktörler bireye ne sunarsa bireyin de çevreye sunacağı kazanım aynı doğrultuda olur:

N'ola mâ'il ise tahsil-i dînâr itmege dil-ber

Ki tıfl iken anun keffine eyler nakş-ı zer mâder

Arpaemînzâde Mustafa Sâmî (MT. 69)

[O gönül alıcı altın para almaya meyilli ise bunda şaşılacak ne var. Çocukken annesi onun eline altın nakşetmiştir.]

4.14. Ağlayan çocuğa süt verilir

Bir çocuğun dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ihtiyacı olan ilk şey anne sütüdür. Anne sütünün çocuğa verilmesi onu hayata bağlayan; onun büyüüp gelişmesini sağlayan unsuru oluşturur. Sütün içindeki vitamin ve enzimler çocuk için hayati önem teşkil eder.

Annelerin çocuklarına süt vermelerinin dengeli beslenme kadar bir diğer önemli noktası ise çocuğuyla kuracağı güvenli bağlanmanın temellerini oluşturmasıdır. Anne, bebeği ile göz ve ten teması kurarak bebeğine güvende olduğunu ve sevildiğini iletir. Bu güven duygusunu hisseden bebek sakinleşir [72]. Bu bilgiler ışığında şairin anneyi; bebeği ağladığında şefkat hissinin kabarmasıyla tanımlaması ya da çocuğun annesiyle olan beslenme sürecinden sonra sakinleşmesinin betimlenmesi doğru bir bilginin aktarılmasıdır:

¹ Hem İslâm hukuku hem de günümüz hukukunda çocukların ceza ehliyeti açısından benzerlikler görülmektedir. Her iki hukukun kanunları oluşturulurken temelde çocukların iyiyi kötüden ayırabilir oluşu dikkate alınmış ve bunu temyiz kavramıyla açıklamıştır. Buna karşın çocukta temyiz varlığı sadece yeterli değildir. Bununla birlikte akıl da gerekli görülmüş ve fiziksel özelliklerin ve biyolojik gelişmelerin de belli bir olgunluğa ulaşması şart koşulmuştur. Gerek İslâm gerekse günümüzdeki hukuk sisteminde çocukların ceza ehliyetine ilişkin çalışmalar için bk. [69] ve [70].

Böyledür ‘âdet ezelden ‘örf-i şefkat cûş idüp
Zâra gelse mâder eyler şîr ile tıflânı meks

Mehmed Sıdkî (G. 36/3)

[Çocuklar ağlamaya başladığında annelerin şefkat hislerinin kabarması ve çocuklarını süt ile sakinleştirmeleri alışılmış bir durumdur.]

Çocukların doğduğu zaman çok ufak bir mide kapasitesi ile doğar. Bu nedenle çok sık beslenmeleri gerekmektedir. Bu durum anneler için çok ağır bir mesaiye dönüşmektedir. Şair de annelerin yaşadığı bu zorlayıcı duruma değinerek emzirme saatleri için “ne canlar eridi” betimlemesini yapmıştır:

Nâzenînâ dahı sen tıfl iken Allâh bilür
Seni emzürmege ne canlar eritdi dâye

Bâkî (G. 467/17)

[Ey nazenin, Allah bilir sen daha çocukken sütannen seni emzirmek için ne canlar eritti.]

4.15. Çocuk bakıma muhtaçtır

Çocuklar, doğduğu andan itibaren ona bakım verecek birilerine ihtiyaç duyar. Çünkü hem fiziksel hem de mental açıdan kendilerine yetebilecek düzeyde değildir. Klasik şiirde de âşık ekseriyetle bir çocukla kendini özdeşirir. Âşık ve çocuk; bakıma muhtaç oluşu, müşfik bir anne ya da dadiya ihtiyaç duyması gibi vasıflarıyla ilişkilendirilmiştir [6].

Çocukların dünyaya geldikten sonra gerçekleştirdiği ilk eylem ağlamaktır. İlerleyen süreçlerde ise ağlama edindikleri ilk kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağlamak bebeklerin kendilerini ifade ediş biçimidir. Yetişkinler duygusal kırıklıklarını ağlayarak ifade edebilecekken çocuklar isteklerini dile getirebilmek için ağlar. Şair de çocuğun ağlamasını açlık isteğine bağlayarak ifade etmiştir. Aynı zamanda şair, bugün de devam eden bir uygulama olarak ağlayan çocukların eline ekmek verilerek susturulmalarını da hatırlatarak şu şekilde nazmetmiştir:

Cû’ u zillet derdidür etfâli giryân eyleyen
Ağlamazdı tıfl-ı dil olsa elinde nân eger

Bâkî (K. 13/6)

[Çocukları ağlatan açlık derdidir. Eğer gönül çocuğunun elinde ekmek olsa ağlamazdı.]

Çocuklar; ona bakım veren yetişkinlerin (ki bu ekseriyetle annedir.) yanında narin ve korunmaya muhtaçtır. Şair de bu korunma duygusunu sevgiliyi annesinin gülü gibi kırılğan olan bir çocuğa benzeterek dile getirir:

Tıfl iken dâyesi kucagında
Gül idi kopmaduk budağında

Bâkî (G. 424/1)

[(Sevgili) çocukken annesinin kucagında dalından kopmamış gül idi.]

Toplumsal olarak çocuğa yapılacak olan bakımların anne tarafından karşılanması uygun görülür. Bu toplumların anneye yüklediği rollerin en başında gelir. Bâkî de bu dizelerinde çocuğun kişisel bakımını karşılamada ihmalkâr davranan anneyi eleştirmiştir:

Emrînüñ iñen avreti hîç evde oturmaz
Ol bilüp ider hizmetini kendü eliyle
Oglancuğı yestehliyicek kalkar o miskîn
Kendüsi siler bokını saçı sakalıyla

Bâkî (KT. 13)

[Emrî’nin karısı hiç evde durmaz. O hizmetini kendi eliyle yapar. Çocuğu tuvaletini yaptığı zaman o miskin kalkar, saçı ve sakalıyla kendisi çocuğu temizler.]

Ebeveynlerin çocuklarına sundukları ve onları geliştiren bakım, bebeğin ve annenin huzurlu olmasını sağlar. Geliştiren bakım, çocuğun gereksinimlerine hassas bir dokunuş sağlayan ve tutarlı bir ebeveyn haritası çizmek için gereklidir. Çünkü ilk basamak olan çocuğun beslenme ve sağlığının iyi hâli için; çevresel faktörlere karşı onu korumak, çocuğun öğrenme becerilerini arttırmak, her fırsatta onu değerli bir varlık gibi hissettirmek geliştiren bakımla olur [73]. İyi olan bebek, huzurlu bir ebeveynlik duygusunu oluşturur. Şair de çocuğun gelişmesini destekleyen bakımın anneyi de bebeği de rahatlatıldığını dile getirmesi bu görüşü desteklemektedir:

Nâle kılmaz dâyeler gehvâre görmez ıztırâb

Ağlamaz bir tıfl-ı şîr-âşâm ifen ‘alâ uyur

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 31/7)

[Süt çağındaki bir çocuk ağlamadan güzelce uyuduğu zaman anneler sıkıntı çekmez ve beşik de ızdırap duymaz.]

4.16. Çocuklar zamanla düşe kalka büyür

Çocuklar büyürken birçok büyüme evrelerini geride bırakarak büyür. Nehirlerin ya da yağmurların, belirli bir güzergâhta etrafında bulunan bütün nesnelere de taşıyarak denize ulaşma gayeleri vardır. O yol ne kadar meşakkatli olsa da amaçlanan sonuç her zaman denize ulaşmaktır. Şair de gözyaşı damlalarını tıpkı bir nehir gibi denize ulaşma çabasıyla ele alarak çocuğun düşe kalka büyümesi ve yaramazlık yapmasıyla suların denizlere ulaşması süreci arasında benzerlik olabileceğini dile getirmiştir:

Hâke düşse katre-i eşküm irür deryâlara

Tıfl-ı nev-resdür benüm cânım düşer kalkar yürür

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 366/3)

[Göz yaşı damlaların toprağa düşse denizlere ulaşır. Benim canım (o) yeni yetme çocuk düşe kalka yürüyecektir.]

Çocuklar, çevresinin şekillendirmesiyle gelişime açık bireylerdir. Gelişim gösterdikçe değişim de yaşayabilirler. Celîli, “Putu benzeyecek kadar güzel olan bir çocuğun geleceğin güzellerin önderi, devrin fitne çıkarıp ortalığı karıştırması olacaktır!” şeklinde ifade edilecek beyti şu şekildedir:

Ol tıfl-ı sanem server-i hûbân olıcakdur

Âşûb-ı zamân fitne-i devrân olıcakdur

Celîli (G. 101/1)

[O güzel çocuk (bir gün gelecek ki) güzellerin lideri ve zamanın fitnecisi olacaktır.]

4.17. Çocuk gururlanmaz

Çocukluk döneminde gurur duygusu henüz tam manasıyla oluşmamıştır. Gurur ve kibir çok daha sonraki evrelerde çocuğun ahlaki gelişimini tamamlamasıyla görülür. Çocukluk çağının ilk dönemlerinde gurur akademik başarılarında ön planda olurken kibir ise daha somut göstergelerle kendini gösterir.

Her canlının ait olma, sevme ve sevilme ihtiyacı vardır. Bunlar yaşamsal isteklerdendir. Övülmek bireyde özgüven duygusunu geliştirir. Fakat birey kendini sürekli öven ya da fiziksel özelliklerini ön planda tutan, övgü ve takdir beklentisini karşılayacağı birilerini bulduğunda özgüven duygusu yerini kendini beğenme, mağrur olma ve kibre bırakır [74] Şair de bahsi geçen dizelerde; kişinin gelişim aşamasındaki masum gururunun ilerleyen yaşla birlikte mağrur olma hissinden ve kendini beğenme davranışını körüklemesinden korkmaktadır:

Tıfl iken söyleşmesi yâr ile âsândur velî

Korkaram günden güne hüsni anı mağrûr ider

Sebzî (G. 95/2)

[Sevgiliyle çocukken söyleşmesi kolaydır ama korkarım gün geçtikçe güzelliği onu mağrur edecektir.]

4.18. Çocuklar yalan söylemeye meyillidir

Akçay’a göre; alıcıyı hiçbir şekilde uyarmadan, kaynağı doğru olmadığı hâlde elde ettiği bir inancı alıcıda da oluşturmak için, kişinin bile isteye yaptığı başarılı ya da başarısız çabaya yalan adı verilir [75].

Toplumsal kalıpların yalan kavramını çocukta masum olarak görmesi, çocukların yalana daha meyilli bireyler olması inancını da beraberinde getirmektedir. Çünkü genel inanışta yalan eyleminin kötü bir ahlakî durum olarak algılanması için; yalan söyleyen kişinin yalan söylediğinden haberdar olması ve kasıt taşınması beklenmektedir. Oysaki çocuklar pek çok yalanında söylediği sözlerin gerçek olduğuna inandığı için söylemektedir. Benmerkeziyetçi düşünme tarzı bireyin herkesin de kendisi gibi düşündüğüne inanmasıdır. Hayal dünyası ona sınırsız hikâyeler sunar. Nasıl ki çocukların herkesin bildiği ve aynı bakış açısıyla ele aldığını zannettiği hikâyeleri yayması kolaysa şaire göre sufiler de aynı kolaylıkla yalan söyleyebilir. Hatta kimi zaman çocukların hikâye anlatma gücünün onların yalan söyleme güçlerine oranla zayıf kaldığını dile getirir:

Yalanı sūfi şöylece söyler ki ‘Âliyâ

Etfâl-i şehri anuñ gibi efsâne söylemez

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 548/5)

[Ey Ali sufi öyle yalan söyler ki şehrin çocukları onun gibi hikâye anlatamaz.]

4.19. Çocuk ağlar

Dünyaya gelen her canlının yaptığı ilk eylem ağlamadır. Hayatının ilk zamanları konuşarak isteklerini dile getiremeyen bebekler ağlayarak kendilerini ifade eder.

Sünbülzade Vehbi, hüsn-i talil sanatını kullanarak bebeklerin dünyaya gelirken ağlamasının asıl nedenini görmezden gelmiş ve başka bir nedene bağlayarak bir pişmanlığın göstergesi olarak ele almıştır. Sevgilinin merhametinden eksik kalan âşık, annesini yitirmiş bir çocuğa benzetilerek çaresizlik tasvir edilmiştir:

Tıfl-ı bî-dâye-yi dil giryessin artırmadadır
Âleme geldigine oldu peş-mân ağlar

Sünbülzâde Vehbî (K. 44/2)

[Gönlün annesiz çocuğu dünyaya geldiğine pişman olup ağlar ve ağlamasını arttırır.]

Dil gelişimi kuramcılarına göre çocuk; 12–15 aylıkken ilk sözcüğü söyler. Bu bilgiden anlaşılacağı üzere bireyin iletişim için kullanabileceği dil gelişim süreci 12 aydan sonra kendini göstermektedir [76]. Bir yaşından önce gerekli gelişimi tamamlayamadığından ağlama, mimikler ve anlamsız sesler ile kendini ifade eder. Şair de bu bilgiye atıfta bulunarak gözlerinin sanki yaşına giren çocuk gibi çok ağladığını ifade eder:

Şöyle ağlar merdûm-i çeşmüm ki gark itdi özin
Güyyâ bir tıfldur ol şimdi girdi yaşına

Bâkî (G. 421/5)

[Göz bebeğim öyle ağlar ki kendini (gözyaşına) batırdı. Sanki o şimdi yaşına giren bir çocuktur.]

4.20. Çocuk özenir

Çocuklar isteklerini elde ettikçe isteklerinin hep bir üstünü daha elde etmeyi arzulamaktadır. Elinde sahip olduğu nesne ne kadar iyi olursa olsun kendinde olmayanın daha iyi olduğunu düşünür. Arzuladığı elde ettiğinden daha kötü olsa dahi çocuğun elde edemediğine özenmesi olağan olarak görülmektedir. Arslan'a göre [77] çağrışım, pekiştirme ve taklit öğrenmenin genel kurallarındandır. Çocuklar özenerek taklit eder. Çevresi genişleyen çocuk daha çok özenip taklit edebileceği ortamlara kavuşur. Özellikle gelişen teknoloji ile pek çok bilgiye kolayca ulaşabilen çocuklarda medyanın da etkisiyle daha çok özenme gerçekleşmektedir [78].

Şair, gönlü sevgilinin tatlı dudaklarını görünce ona imrenen ve onu elde etme arzusuyla ilkel benliğine hâkim olamadığı için durmadan ağlayan bir çocuğa teşbih eder. Çünkü çocuk sürekli bir şeyler arzulayan benliğini idare edemez. İstekler ve istekleri gerçekleştirici etmenler arasında bir dengeleme yapamaz:

Çünkü gösterdün lebüñ halvâsını dil tıflına
Muttasıl ağlar yürür elbette oğlan imrenür

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 466/4)

[Tatlı (gibi olan) dudağını gönül çocuğuna gösterdiğin için imrenir ve durmadan yürüyerek ağlar.]

4.21. Çocuklar erken yatar

Bebekler dünyaya geldiklerinde günlerinin büyük bir kısmını uyuyarak geçirir. Yaklaşık 16,5 saat uyuyan birey; bebeklikten çocukluğa geçene kadar uyku süresi giderek azalır. Üç yaşında 12 saatlik uyku yeterken on üç yaştan sonra uyku süresi 8 saate kadar düşmektedir [79]. Burada sevgilinin siyah saçının geceyi hatırlattığını bu sebepten gönül çocuğunun uykusunu getirdiğine bir gönderme vardır:

Ser-i zülfünde iken çeşmüne meyl itse gönül
Beñzer ol tıfla varur evvel-i şebden hâba

Bâkî (G. 436/2)

[Gönül senin saçlarının ucundayken gözlerine meyletse akşam erkenden uyuyan bir çocuğa benzer.]

5. Sonuç

Çocukluk, pek çok disiplinde ele alınan geniş kapsamlı bir kavramdır. Klasik Türk şiirinde çocuk ifadesi daha çok Arapça çocuk anlamına gelen “tıfl” kelimesi ile ifade edilir. Literatüre bakıldığında Klasik Türk edebiyatında çocuk kavramı detaylıca incelenmiş fakat farklı disiplinlerle olan ilişkisi konusunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu bakımdan söz konusu eksikliği tamamlamak ve daha önce yapılan kıymetli çalışmaların tamamlayıcısı olması amacıyla çalışmada klasik Türk edebiyatı kapsamında yer alan divanlarda çocuk ve çocukla ilgili kelimeler taranmış ve

bunlar, “Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler”, “Çocukla İlgili Kültürel Ögeler” ve “Klasik Türk Şiirinde Çocuğun Gelişim Özellikleri” ana başlıklarında tasnif edilmiştir.

“Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler” başlığı altında sevgilinin çocuğa benzetilmesi bahsi yer almaktadır. Bu konuda çalışmalar yapılırsa da daha önce başka çalışmalarda ele alınan beyitler yeni beyitlerin ilave edilmesiyle tekrar incelenmiş ve beyitler daha önce değinilmeyen farklı disiplinlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Klasik şiirde sevgili ve gönlün çocuğa benzetilmesinin ardında daha çok sevgilinin kararsız ve sebatsız oluşu yer almaktadır. Klasik şiirde gönl, tıpkı çocuk gibi kararsız ve hercaidir. Bununla birlikte sevgilinin dudağının tıpkı bir çocuk gibi küçük olması da teşbih unsurlarından biridir. Klasik şiirde, meslekte çırak olanların çocuğa benzetilmesi meselesinde de şairlerin, güzellerin isminden çok meşgalesini ön plana çıkarma arzusu yatmaktadır. Yeni yetme şairlerin çocuğa benzetilmesinde de olgun olmama durumu vardır. Çocuklar, babalarının namını yürütürler. Bu sebeple iyi şiirler şairlerin isimlerini andıracak çocuğa teşbih edilmiştir. Bunun haricinde gözyaşı da şeklinin küçük olması sebebiyle ufak bir çocuğa teşbih edilmektedir. “Çocuk oyuncağı (gibi) olmak”, “çocuk oyuncağına dönmek” de Türkçe deyimler içerisinde yer almaktadır. Bu deyimler, klasik şiirimizde de oldukça geniş bir yer tutmuştur. Şairler, özellikle feleğin veya sevgilinin onlara yaptıklarını bu deyimlerle anlatmışlar ve felek karşısındaki aciziyetini dile getirmişlerdir.

Çalışmanın ikinci ana başlığı olan “Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Kültürel Ögeler” başlığı altında ise çocukların bayramlarda yeni elbiseler giymesi ve bu günlerde çocuklara hediyeler verilme bahsi bulunmaktadır. Bugün de hâlâ devam etmekte olan söz konusu geleneklerde çocuklar, Ramazan ve Kurban bayramlarında yeni elbiseler giymekte ve kapı kapı dolaşarak şeker ya da para toplamaktadır. Klasik şiirde çocukların mektebe gidiş süreci, başlarına akçe dizilme geleneği şiirlerde telmih unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu gelenek ve göreneklerin bugün de gerek aynı gerekse kısmen farklılaşarak devam ettiği görülmektedir. Bu açıardan bakıldığında klasik Türk edebiyatının halktan kopuk olduğu görüşü çocuklar çevresinde gelişen gelenek ve göreneklerin klasik edebiyattaki izlerinin ortaya çıkarılmasıyla bir kez daha çürütülmüştür.

Çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan “Klasik Türk Şiirinde Çocuğun Gelişim Özellikleri” başlığı altında çocuğun gelişim özelliklerini yansıtan bazı beyitler farklı disiplinler tarafından elde edilen bilgilerle şerh edilmeye çalışılmıştır. Çocukların küçükken sevilmesi, çabuk kandırılması, kararsızlığı, nasihat dinlemezliliği, sır saklayamamaları, delilerden korkup onları taşlaması, gönlünün hoş edilmesi, sürekli oyun oynama istekleri, yaramazlık yapmaları, cahil oluşları, masum olup cezai ehliyetlerinin olmaması gibi özellikleri yansıtan beyitler verilmiş ve bunlar pedagoji başta olmak üzere çeşitli bilimlerin süzgecinden geçirilerek incelenmiştir. Ayrıca çocuğa süt verilmesi, çocuğun bakıma muhtaçlığı, büyüme evreleri, ağlaması, özenmesi, uyuma düzeni başta olmak üzere çocukluk evreleri de yine bu minvalde incelenmiştir. Bu başlıklardan ilki çocukların aşktan anlamadığıdır. 3-6 yaş arası çocuklarda fallik dönem olarak adlandırılan bir dönemdir ve çocuk söz konusu yaş aralığında cinsel kimliğinin farkına varmaktadır. Ergenlik döneminde hormonların değişmesi sonucunda aşk kavramının da ortaya çıkmasına olanak sağlar. Bu sebepten ergenlik dönemine kadar sadece bedensel olarak bir ayırım yapabilen çocuklar; ergenlikle birlikte duygusal olarak da bir ayırım yapabilecek düzeye gelir. Bu sebepten ergenlik dönemine kadar çocuklar duygusal olarak âşık oldukları söylenemez. Çocukların küçükken sevilmesi bahsinde çocukların sevicecek bir varlık; çocukluk döneminin ise sevimli bir dönem olduğundan bahsedilir. Ergenlikle birlikte hormonlarda yaşanan birtakım değişimler sebebiyle daha saldırgan bir tutum sergilendiklerinden gençler, çocukluk dönemine oranla daha az sevilir. Çocukların dünyaya karşı bilgisinin sınırlı oluşu onların kandırılma sürecini hızlandırmaktadır. Ayrıca çocukların isteklerinin belli olmaması, sürekli fikir değiştirmeleri sebebiyle klasik Türk şiirinde sevgili, kararsızlığından dolayı çocuğa teşbih edilir. Ayrıca çocukların nasihat dinlememesi, özellikle ergenlik dönemine yaklaştıkça özgürlükçü bir tavır sergilemeleri ile sevgilinin başına buyruk hareket etmesi arasında bir ilgi kuran şairler, sözü edilen tavırlar sebebiyle sevgiliyi çocuğa teşbih etmişlerdir. Çocuklar ön görülemeyen tüm tehlikelerden korkarlar. Çocukların delilerden korkması ve delilere taş atması da onlarda yaşanan bu korku hâlinin sonucu olarak karşılaşılmaktadır. Bu durum hem Osmanlının sosyal hayatını yansıtmakta hem de pedagojik açıdan çocukların korku karşısında alabileceği önlemlerde acıma duygusunun olmayışının sebeplerini sorgulatmaktadır. Çocuklar, oynamaya meyilli kimselerdir. “Çocuklar Oynar” başlığı altında çocukların bu özelliği detaylıca anlatılmış ve Osmanlı’da oynanan çocuk oyunları konusunda bilgiler verilerek çocukların oyun oynamaları hem pedagojik açıdan hem de toplumsal hayat bakımından irdelenmiştir. Bu başlık altında çocukların buzda kaymaları, salıncakta sallanmaları, saklambaç, tahtadan at yaparak oyun üretmeleri, dönme dolapta oynamaları ile ilgili örnekler klasik şiirlerden tespit edilerek açıklanmıştır. Bu başlık altında çocukların cezai ehliyetleri olmadığına dair görüşlerden de bahsedilmiştir. Hem İslamî hem pozitif hukukta çocukların cezai ehliyetlerinin olup olmadığı konusu tartışılmış ve belli bir olgunluğa erene kadar cezai ehliyetlerinin olmadığı görüşünün ağırlıklı olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu bağlamda çocukların iyiyi kötünden ayırma devresine kadar herhangi bir cezai ehliyet sahip olunamayacağı hem mezhepler açısından hem de pozitif hukuk açısından ortak bir görüştür. Klasik şairler, çocuğa teşbih edilen sevgilinin âşığı öldürmesi hâlinde herhangi bir ceza almayacak olmasından dolayı bu konuda rahatça hareket edebileceklerini hukuksal normlar üzerinden anlatır. Anne sütünün önemi ve anne sütünün sakinleştirici özelliği ile sevgiliyi sakinleştirme çabaları arasında bir bağ kurulmuştur. Ayrıca klasik şiirdeki sevgilinin küçüklüğünü belirtmek için “ağzında süt kokusu var olmak” deyiminin de kullanıldığı beyitler vardır. Bunun haricinde beyitlerden hareketle günümüzde sütanne/sütüne olarak bilinen dâyenin Osmanlı toplumunda revaçta olduğu anlaşılmaktadır. Çocukların düşe kalka büyümesi ve yardıma muhtaç bireyler olarak algılanması da klasik beyitlerde

işlenmiştir. Çocukların zaman zaman ağlamaları bir tür iletişim yöntemidir. Zaman geçtikçe ağlamalar, azalmaktadır. Klasik şiirde de ağlama eylemi âşık üzerinden anlatılmaktadır. Âşık, sevgilinin göstermiş olduğu cefalar sebebiyle bir çocuk gibi gözyaşı dökmektedir. Çocuğun özenmesi bir çocuk gibi sevgilinin birtakım güzellik unsurlarını elde etmeye özenmesi şeklinde karşılaşılmaktadır.

Özellikle Batılı seyyahların çalışmaları klasik metinlerin anlamlandırılması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da çocuklarla ilgili Batılı seyyahların kaleminden çıkmış eserlerde geçen resimlerden yararlanılmış olup bu kısımlar Ek A'da verilmiştir.

Beyitler, çağdaş bilimle incelendiğinde bizlere çoğu zaman farklı yorumlar da sunmakta ve disiplinler arası çalışmanın önemini göstermektedir. Bugün klasik edebiyata ait metinlerin çoğu çevrilmiş ve incelemeleri yapılmıştır. Klasik edebiyat, diğer bilim dallarına da malzeme olacak bir zenginliğe sahiptir. Bahsedilen bu sebeplerden dolayı disiplinler arası çalışmalar yapılırken klasik edebiyatın unsurlarını da göz önünde bulundurmak bilim dallarına farklı bakış açıları kazandırabilir.

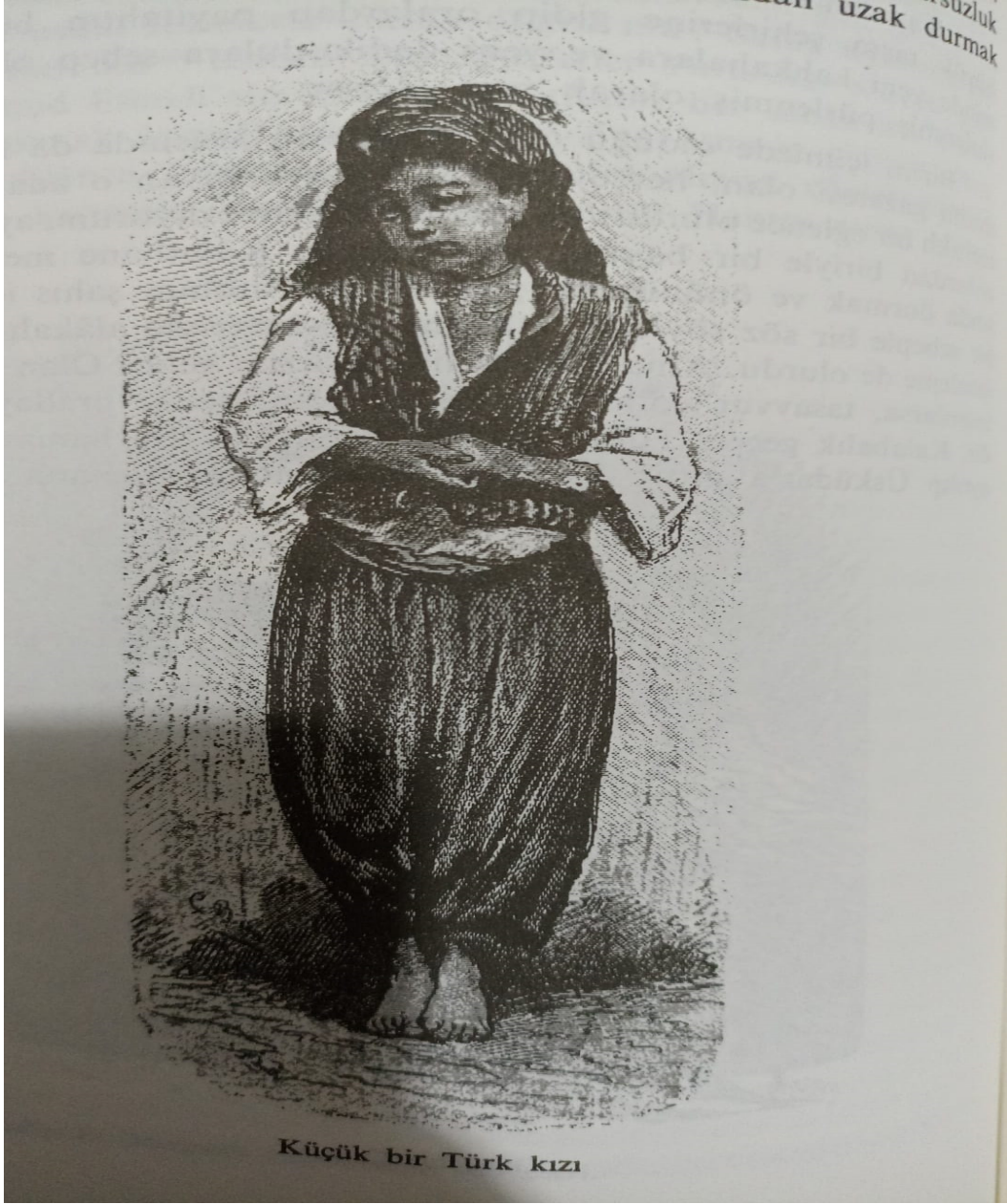
6. Yazar katkı beyanı

Çalışmada tüm bölümlerin hazırlanması ve revizyonu aşamalarında Mehmet ALTINOVA, Bayram KARAKAPLAN ve Merve KARAKAPLAN eşit katkı sunmuşlardır.

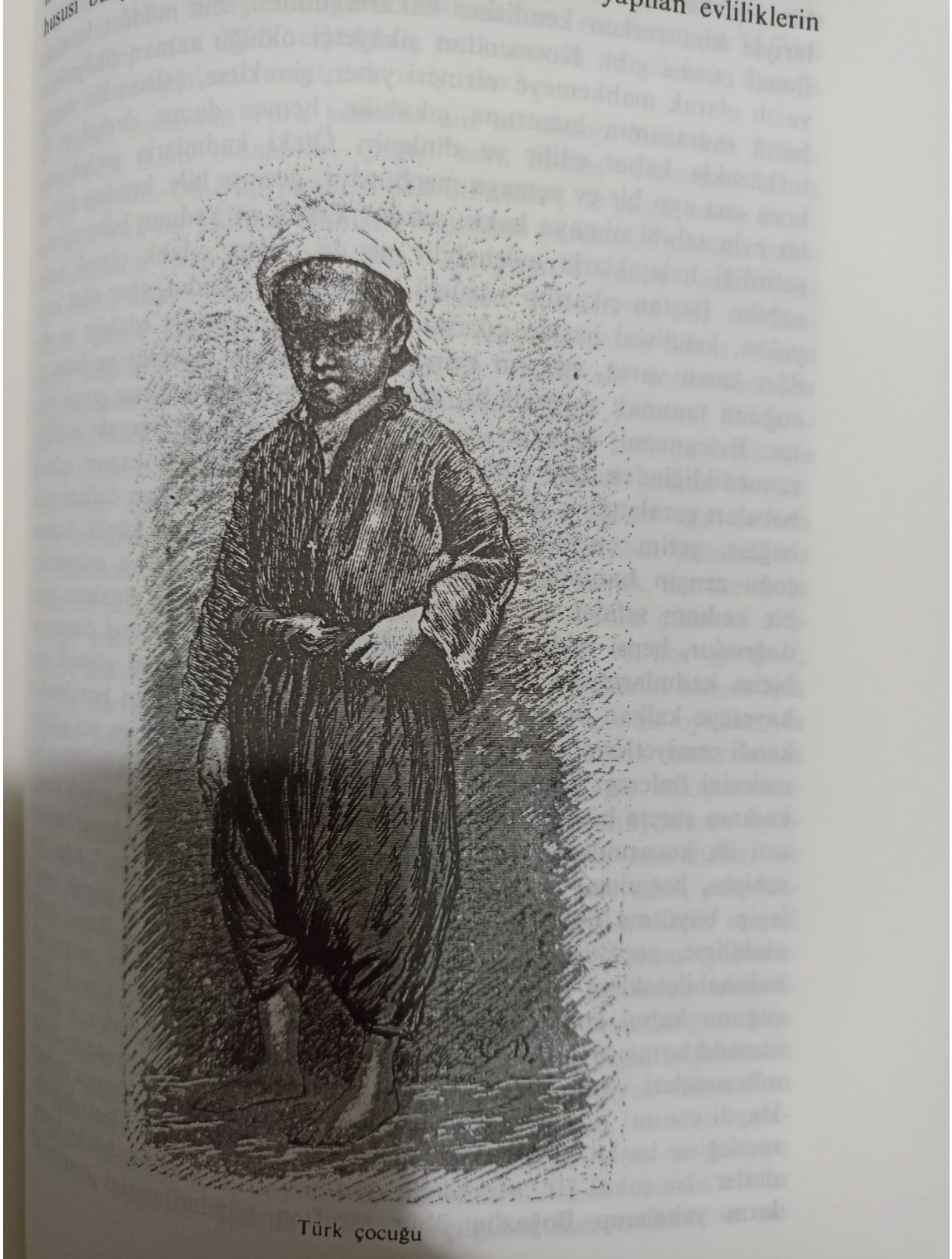
7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. Ek A

Resim 1. Küçük bir Türk kızı (Amicis 1993: 232) [80].

Resim 2. Türk çocuğu (Amicis 1993: 219) [80].

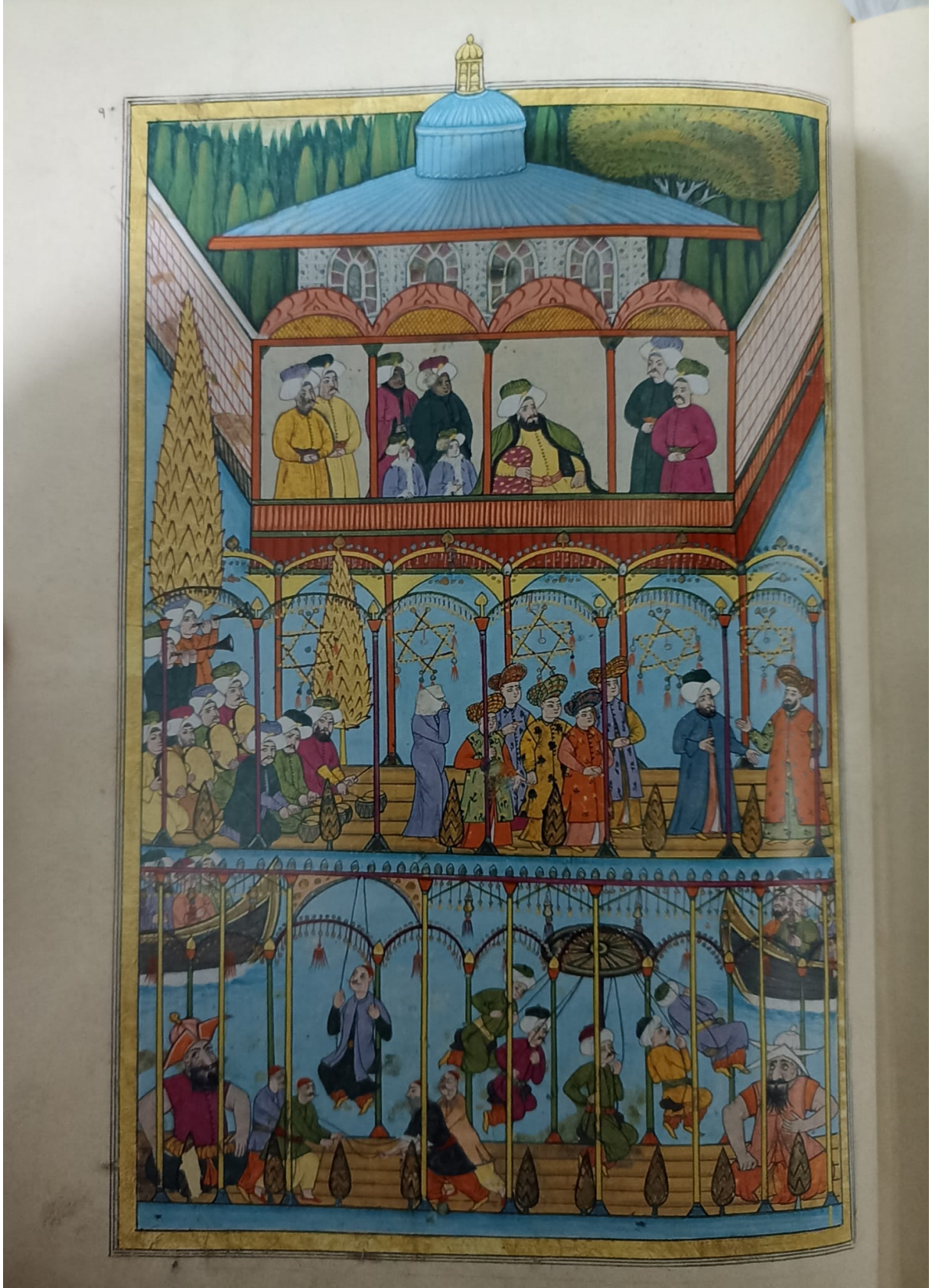
Resim 3. Küçük bir Türk çocuğu (Amicis 1993: 233) [80].

Resim 4. Osmanlı'da salıncakla sallanan insanlar (Şentürk 2017: 137) [44].

Resim 5. Saklambaç oynayan çocuklar (Ahmed Edib h. 1329:14) [81].

Resim 6. Vehbî'nin Sûrnâme'sinde geçen ve Levnî'ye ait bir minyatür: Salıncak ve dönme dolapla eğlenen halk (Tulum 2008: 242) [82].

9. Kaynaklar

- [1] Özkan Ö. *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul, Türkiye, Kitabevi yayımları, 2007.
- [2] Altınova M. “Klasikleşen Türk Edebiyatında Çocuk”. *Mahfel İki Aylık Edebiyat, Yaşam ve Sanat Dergisi*, (1)2, 11-12, 2018.
- [3] Atar MK. *Divanlarda Çocuk Tasavvuru (14-20. Yüzyıllar)*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum, Türkiye, 2021.
- [4] Atar MK, Kiraz S. “Divanlarda Çocukla İlgili Kavramlar, Terkipler ve Manzumelere Dair Bir Deneme”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, (7)1, 336-381, 2023.
- [5] Yakut E. “Klasik Türk ve Fars Edebiyatında Tıfl-ı Mektep Kavramı”. *Türkiye Mecmuası*, (27)2, 279-292, 2017.
- [6] Yıldız D. “Klasik Türk Şiirinde Gönün Bir Çocuk Olarak Ele Alınışı: Tıfl-ı Dil”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Çalışmaları Dergisi*, 31, 836-856, 2022.
- [7] Tökel DA. *Mevlevilik, Mevlana ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler*. İstanbul, Türkiye, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2022.
- [8] Kaplan Y, Poyraz Y. “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 151-155, 2010.
- [9] Çavdar S. “Klasik Türk Şiirinde Anne İmajının Ele Alınış Şekilleri”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1)2, 103-117, 2016.
- [10] Gülensoy T. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- [11] Eren H. *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Hazırlayan: Akalın ŞH. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- [12] Karaağaç G. *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- [13] Hassandoust M. *An Etymological Dictionary of the Persian Language*. 1. Cilt. Tahran, Iran, The Academy of Persian Language and Literature, 1395.
- [14] Hassandoust M. *An Etymological Dictionary of the Persian Language*. 3. Cilt. Tahran, Iran, The Academy of Persian Language and Literature, 1395.
- [15] Aksoyak İH. *Gelibolulu Mustafa Âli Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [16] Avşar Z. *Revânî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [17] Aydemir Y. *Ramazan Behiştî Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [18] Bektaş E. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [19] Eren A. *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [20] İpekten H. *Nâ'îli-i Kadîm Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- [21] İsen M, Canım R. *Hamâmîzâde İhsân Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- [22] Karaköse S. *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [23] Kurtoğlu O. *Bosnalı Âsım Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [24] Kurtoğlu O. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [25] Kurtoğlu O. *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [26] Kutlar Oğuz FS. *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [27] Küçük S. *Bâkî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- [28] Nas Kazan Ş. *Celîlî Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [29] Özyıldırım AE. *Hamdullah Hamdî ve Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1999.
- [30] Vural R. *Dürrî Ahmed Efendi Dîvâmı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- [31] Yazıcı Erişen G. *Kâmî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [32] Yekbaş H. *Sebzî Divanı*. Ankara, Türkiye, Akçağ Yayınları, 2016.
- [33] Yenikale A. *Sünbülzâde Vehbî Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [34] Saz L. *Solmuş Çiçekler*. Hazırlayan: Neyzi NH. İstanbul, Türkiye, Peva Yayınları, 1996.

- [35] İsen M, Burmaoğlu HB. “Lami’i’nin Bursa Şehr-engizi”. *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 57-104, 1988.
- [36] Yavuz K. *Garib-nâme*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- [37] Lehçediz. “Lehçediz”. <https://lehcediz.com> (24.10.2023).
- [38] Kurnaz C. “Gönül”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14. İstanbul, Türkiye, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996.
- [39] Pala İ. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul, Türkiye, Kapı Yayınları, 2012.
- [40] Yazıcı N. “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(1), 1-46, 2007.
- [41] Çakır T. “Çocukta Dil Gelişimi ve Kuramsal Yaklaşımlar”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 110-134, 2004.
- [42] *Türkçe Sözlük*. “Bayramlık, Çocuk Oyuncak, Oyun”. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- [43] Ersoy MA. *Safahat*. Hazırlayan: Düzdağ ME. İstanbul, Türkiye, Çağrı Yayınları, 2006.
- [44] Şentürk AA. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. 2. Cilt. İstanbul, Türkiye, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayını, 2017.
- [45] Diyanet Haber. “52 hafız için icazet merasimi düzenlendi”. <https://www.diyanehaber.com.tr/52-hafiz-icin-icazet-merasimi-duzenlendi/amp> (30.10.2023).
- [46] Özınan Ö. Kişilik Tipolojileri ve Çocukluk Çağı Travmasının Bireylerin Romantik İlişkileri (Aşk) İle Olan İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2018.
- [47] Köroğlu E. *Psikozoloji: Tanılayıcı Klinik Psikiyatri*. Ankara, Türkiye, HYB Yayıncılık, 2004.
- [48] Şimşek H. “Eğitim ve Oyun Bağlamında 19. Yüzyılda Türk Çocukluk Anlayışında Değişmeler”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, (11)25, 215-249, 2013.
- [49] Kunduracı Özkan HK. “Türk Arasözlerinde Çocukluk: Göstergebilimsel Bir Bakış”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (9)1, 26-47, 2020.
- [50] Aydın İ. “Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Çocuk İşçiliği”. *İş ve Hayat*, (4)7, 65-81, 2018.
- [51] Taşdelen V. “Çocuk Edebiyatında Yalınlık İlkesi”. *Hece Dergisi*, 104, 332-361, 2005.
- [52] Snowden R. *Freud Kilit Fikirler*. İstanbul, Türkiye, Optimist Yayınları, 2014.
- [53] Karaduman R. “Nefs, Akıl ve Gönül Kavramlarını İd, Ego, Süperegö Bağlamında Okuma Denemesi: Fuzûlî Divanı Örneği”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 312-328, 2021.
- [54] Geçtan E. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınevi, 2014.
- [55] Demir R. “Baba-Çocuk İlişkisi Bağlamında Sanatta Nasihat, Anlambilim”. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (2)2, 151-161, 2022.
- [56] Bahar B. “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Sosyal Değişim Kuramı Perspektifinden Etik Liderlik”. *Balkan Journal of Social Sciences*, (16)8, 237-242, 2009.
- [57] Çaydan-ıık Dergi. “Çocuklarla ilgili söylenmiş ünlü sözler”. <https://rize.meb.gov.tr/rista/caydanlik-dergi.asp?d=oku&id=4390> (02.11.2023).
- [58] Aydoğdu F, Samancı O. “Çocuklarda Duygusal Gelişim ve Başarı Arasındaki İlişkiler”. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 625-633, 2016.
- [59] Egemen A, Yılmaz Ö. “Oyun Oyuncak ve Çocuk”. *Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42, 2004.
- [60] Özer İÖ. “Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramı ve Bir Roman Kahramanı: Zeze”. Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye, 2013.
- [61] Erden F, Yalçın F. *Çocuk ve Oyun*. Eskişehir, Türkiye, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- [62] Çukur D. “Okulöncesi Çocukluk Döneminde Sağlıklı Gelişimi Destekleyici Dış Mekân Tasarımı”. *Türkiye Ormanlık Dergisi*, (12)1, 70-76, 2011.
- [63] Batur Z, Beştaş M. “Divanu Lugati’t Türk’te Çocuk Dünyası ve Çocuk Eğitimi”. *Turkish Studies*, (6)2, 247-267, 2011.
- [64] Du Loir C. *Du Loir Seyahatnamesi -IV. Murad döneminde bir Fransız seyyahın maceraları*. Çeviri: Daş M. İstanbul, Türkiye, Yeditepe Yayınları, 2016.

- [65] Kaya H. “Klasik Türk Şiirinde Kâğıt Uçurmak Deyimi ve Bu Deyimin Anlam Çerçevesi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (23)48, 91-110, 2022.
- [66] Teply K. *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*. Çeviri: Ünlü S. Konya, Türkiye, Eğitim Kitabevi Yayınları, 2007.
- [67] Sakallı F. “Celal Özcan'ın ‘Şakacı Çocuklar’ Romanında Masum Suçlar/ Yaramazlıklar”. *III. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, 21-22 Ekim 2016.
- [68] Çağlayan H. “Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu”. *Kelam Araştırmaları*, (12)1, 37-60, 2014.
- [69] Çolak M. “İslâm Hukukunda, Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 103-124, 2011.
- [70] Şimşek M. “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti”. *İnsan ve Toplum Dergisi*, (2)3, 139-164, 2012.
- [71] Bayrakçı M. “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-210, 2007.
- [72] Kesebir S, Kavzoğlu Özdoğan S, Üstündağ MF. “Bağlanma ve Psikopatoloji”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 321-342, 2011.
- [73] Yıldırım B. 3-4 Yaş Çocuğu Olan Annelerin Geliştiren Bakım Uygulamalarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2023.
- [74] Râzî EB. *Ruh Sağlığı*. Çeviri: Kahraman H. İstanbul, Türkiye, İz Yayıncılık, 2004.
- [75] Akçay E. “Yalan Söyleme Kabiliyeti ve Hafıza: Cinsiyetler Arası Karşılaştırma”. *Selçuk İletişim*, (7)3, 234-243, 2012.
- [76] Öztürk Dağabakan F, Dağabakan D. “Dil ve Çocukta Dil Gelişim Kuramları”. *Milli Eğitim*, 36(174), 155-161, 2022.
- [77] Arslan H. “Dinî Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 77-96, 2009.
- [78] Atalay GE. “Sosyal Medya ve Çocuk: “Babishko Family Fun TV” İsimli Youtube Kanalının Eleştirel Bir Analizi”. *Erciyes İletişim Dergisi*, (1), 179-202, 2019.
- [79] Acıbadem Hayat. “Çocuklar Hangi Yaşta, Kaç Saat Uyumalı?”. <https://www.acibadem.com.tr/hayat/cocuklar-hangi-yastane-kadar-uyumali/> (14.10.2023).
- [80] De Amicis E. *“İstanbul”*. Çeviri: Akyabaş B. Ankara, Türkiye, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- [81] Edîb A. *Terbiyevî Çocuk Oyunları*. İstanbul, Türkiye, Cihân Maatbaası, 1329.
- [82] Tulum M. *Sûrnâme-Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*. İstanbul, Türkiye, Kabalcı Yayınları, 2008.